

DİVAN EDEBİYATI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

The Journal of Ottoman Literature Studies

ULUSLARARASI HAKEMLİ AKADEMİK DERGİ

Sayı 29, İstanbul 2022, 753-787

BAYKARA MECLİSİ'NDEN YANSIMALAR - EDEBÎ MECLİSLER, HİCİVLER, SULTANLARA ANLATILAN HİKÂYE VE SUNULAN RESİMLER 9-

Ahmet Kartal

Prof. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
(ahmetkartal38@gmail.com), ORCID: 0000 0001 8563 1589/ Prof. Dr., Eskişehir Osmangazi University Faculty
of Arts and Sciences Department of Turkish Language and Literature

Makale Bilgisi/Article Information

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 17.08.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 24.09.2022

Yayın Tarihi/Published: 30.12.2022

Yayın Sezonu: Güz

Atıf/Citation

Kartal, Ahmet (2022), "BAYKARA MECLİSİ'NDEN YANSIMALAR- Edebî Meclisler, Hicivler, Sultanlara Anlatılan Hikâye ve Sunulan Resimler 9-", Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, 29, 753-787.

Kartal, Ahmet (2022), "REFLECTIONS FROM BAYKARA ASSEMBLY –Literary Assemblies, Satires, The story told to the Sultans and the Pictures Presented 9", Journal of Ottoman Literature Studies, 29, 753-787.

*Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.
This article was checked by iThenticate.*

BAYKARA MECLİSİ'NDEN YANSIMALAR

- Edebî Meclisler, Hicivler, Sultanlara Anlatılan Hikâye ve Sunulan Resimler 9-

Özet

Zeynüddîn Mahmûd-ı Vâsîfî (öl. 958/1551) tarafından XVI. asrın ikinci yarısında Farsça olarak kaleme alınan *Bedâyi'ü'l-vekâyi'*, özellikle Türk kültür ve sosyal hayatına, örf ve âdetine dair ihtiva ettiği önemli bilgiler vesilesiyle dikkat çekmektedir. Bu yönüyle Türk kültür tarihi için çok önemli olan bu eserde, özellikle Mâverâünnehir ve Türkistân coğrafyasında değişik mekânlarda tertip edilip oluşturulan edebî ve ilmî meclislerin hüviyetini yansıtan, özelliğini ortaya koyan çeşitli meclislere yer verilmiş ve onların tasvirleri yapılmıştır. Bu çalışmada, *Bedâyi'ü'l-vekâyi'*'de yer alan, o dönem edebî meclislerine, sultanla şiir üzerine yapılan sohbetlere ve sultanlara anlatılan hikâye ve takdim edilen şiir ve resimlere ışık tutan bölümlerin tercümesine yer verilecektir. Bunların ilkinde Kildi Muhammed Sultan (öl. 939/1532)'in oluşturmuş olduğu bir meclise katılan Vâsîfî'den, Uluğ Bik Mîrzâ'nın sahip olduğu haslet ve faziletleriyle ilgili konuşma yapması ve bilgi vermesini istemesi üzerine Vâsîfî'nin anlattığı dört hikâye yer almaktadır. İkincisinde; Vâsîfî'nin tertip ettiği bir meclise Buhârâ'dan gelip yazmış olduğu şiiri Muzafferüddîn Sultân Muhammed Bahâdır Han'a sunmak isteyen bir kişinin gelişinden ve onun şiirinin mecliste bulunanlar tarafından eksikliklerinin giderildikten sonra sultana takdim edilmesinden; sultanla Vâsîfî arasında gerçekleşen şiir ve şairle ilgili sohbetten bahsedilmekte, akabinde de Mevlânâ Hasan Şâh'ın "Kedhudalık/damatlık cihetiyle içerisinde birçok latife ve inceliğin bulunduğu bir kasidesine yer verilmektedir. Üçüncüsünde ise Mevlânâ Yûsuf-ı Nakkâş'ın Kadı Câdek'in, Bihzâd'ın da Emîr Baba Mahmûd'un çizmiş oldukları resimleri Sultan Muhammed Bahâdır'ın meclisine göndermesinden bahsedilmektedir. Ayrıca bu bölümde yine Bihzâd'ın yaptığı Alî Şîr Nevâyî'nin resmini ona vermesinden de söz edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Şiir meclisi, nazire, mazmun, övgü, hiciv, resim, nakkaş, hikâye.*

REFLECTIONS FROM BAYKARA ASSEMBLY – Literary Assemblies, Satires, The story told to the Sultans and the Pictures Presented 9

Abstract

Bedâyi'ü'l-vekâyi' which was written in Persian in the second half of the century in XVI, by Zeynüddin Mahmud-i Vasîfî (d. 958/1551), draws attention especially because of the important information it contains about Turkish culture and social life, customs and traditions. In this work, which is very important for the history of Turkish culture in this respect, various assemblies that reflect the identity and reveal the characteristics of the literary and scientific assemblies, which were organized and formed in different places, especially in the geography of Transoxiana and Turkistan, were included and their descriptions were made. In this study, the translation of the sections in *Bedâyi'ü'l-vekâyi'* that sheds light on the literary assemblies of that period, the conversations with the sultan on poetry, the stories told to the sultans and the poems and pictures presented will be included. In the first of these, there are four stories told by Vâsîfî when he asked Vâsîfî, who participated in an assembly formed by Kildi Muhammed Sultan (d. In the second; After the arrival of a person who came from Bukhara and wanted to present the poem he had written to Muzafferüddin Sultan Muhammed Bahadır Han to a council organized by Vâsîfî, and his poem was presented to the sultan after the deficiencies were eliminated by the people in the assembly; The poem and the conversation about the poet that took place between the sultan and Vâsîfî are mentioned, followed by an ode by Mevlânâ Hasan Shah, in which there are many graces and delicacies in terms of "Kedhudalık/groom suit. In the third, it is mentioned that Mevlânâ Yûsuf-ı Nakkâş sent the pictures drawn by Kadı Câdek and Bihzâd sent the paintings by Emir Baba Mahmud to the assembly of Sultan Muhammed Bahadır. In addition, in this section, it is also mentioned that Bihzad gave him the picture of Alî Şîr Nevâyî.

Keywords: *Poetry assembly, metaphorical statement, praise, satire, painting, story*

Giriş

Türkiştân coğrafyası, Türk kültür ve medeniyetinin teşekkül edip ilmek ilmek işlendiği ve gelişerek tekâmüle ulaştığı önemli coğrafî mekânlardan birisidir. Zeynüddîn Mahmûd-ı Vâsîfî¹ tarafından Muzafferüddîn Sultan Muhammed Han adına Tacik Farsçası ile kaleme alınan *Bedâyi’u’l-vekâyi’*, bu coğrafyada var olan Türk kültür ve sosyal hayatına, örf ve âdetine ait bazı dikkat çekici bilgileri ihtiva etmesi yönüyle önemlidir. Hatıra türünde olan eserde, hem Vâsîfî hem dönemin ileri gelen şairleri hem de önceki dönemlerde yetişen şairlere ait şiirler de bulunmaktadır. Bazen bu şiirlerin yazılma sebepleri ve ihtiva ettiği anlamlar da dile getirilmektedir. Özellikle olay ve hikâyelerin anlatıldığı kısımlarda sade bir dil ve üslup tercih edilirken âlim, sanatkâr ve hüner sahibi kişilerin tavsifi ile çeşitli doğa ve mekân tasvirlerinde süslü ve sanatlı bir dil ve üslubun tercih edilip kullanıldığı görülmektedir. Vâsîfî bu eserinde bizzat kendi gördüklerini, dost ve tanıdıklarını, Herât’ta yaşadığı ve Mâverâünnehir’e gitmek zorunda kaldığı süreçlerde şahit olduğu siyasî, kültürel, ilmî ve edebî hayatı anlatmıştır. Bunun yanında, bu bölgelerde yaşayan seçkin kimselerin şahit olup naklettiği çeşitli olay ve hikâyeler de onlardan naklen eserde yer almaktadır (geniş bilgi için bak. Eraslan 2019: 768-769). Bu çalışmada, bahsedilen eserde yer alan üç bölümün tercümesine yer verilmiştir.

Bu çalışmaya konu olan birinci bölüm, “در ذکر بعضی از فضایل و کمالات سلطان سعید شهید الغ بیک میرزا نور / Kutlu sultan şehid Uluğ Bik Mîrzâ (Allah kabrini nurlandırın)’nın bazı faziletleri ve yetkinlikleri hakkında” başlığını taşımaktadır. Bu bölümde Vâsîfî, önce Kildi Muhammed Sultan tarafından Şeyhü’l-âlem Şeyh ve Muhammed Emîn Mîrek’in, mazlum ve ihtiyaç sahibi kişilerin belirlenip ihtiyaçlarının giderilmesi için yapılan toplantıya kendisini davet etmeleri için gönderilmelerinden, kendisinin de sultan tarafından yapılan bu teklifi, büyük bir memnuniyetle kabul edişinden bahsetmektedir. Akabinde Vâsîfî’nin Kildi Muhammed Sultan’ın huzuruna gelmesi ve onun oluşturduğu meclise katılması, Kildi Muhammed Sultan’ın da Vâsîfî’den Uluğ Bik Mîrzâ’nın sahip olduğu haslet ve faziletlerle ilgili konuşma yapması ve bilgi vermesini istemesi üzerinde durulmuştur. Burada Vâsîfî tarafından “Kayıp La’l Taşı ve Uluğ Bik Mîrzâ’nın Engin Basîreti”, “Mumla Mühürlenmiş Para Kesesinden Çalınan Yüz Eşrefinin Bulunuşu”, “Emanete Hıyanet Eden Riyakâr Kadı” ve “Ehil Olmayan Kişiye Emanet Edilen Tenge Dolu Kесе” başlıklarını verdiğimiz dört hikâyeye yer almaktadır (Vâsîfî 1349: 362-371):

KİLDİ MUHAMMED SULTAN’IN VÂSİFİ’YE SUNDUĞU TEKLİF

Bir gün alicenap, sadâret-meâb/sadaret sahibi Şeyhü’l-âlem Şeyh² ve Cenâb-ı imâret-meâb/imâret sahibi Muhammed Emîn Mîrek³, hakir ve fakir olan Vâsîfî’nin evine gelerek ona sevgi ve dostluk gösterip düşmanlığı gideren tavır ve davranış sergilediler ve Vâsîfî’ye: “**Hazret-i Sultan** (Allah mülkünü daim eylesin), sizin yapmış olduğunuz etkili sohbetinizden tam anlamıyla hem kıvanç duyup mutlu oldular hem de zevk alıp memnun kaldılar ve şöyle buyurdular: ‘**Mevlevî**’nin güzel ahlakı ve şefkati ile merhametinin hoş ve güzel kokusundan arzu edilip istenilen şey şudur ki her sabah, zebercet renkli/fıstık yeşili feleğin yuvarlak sofrasını, melekler âleminin mutfakının sofracıbaşısı, yıldızların meyde/ekmek kursları/halkaları ve şihâb-ı sâkıbın/kayan yıldızın ince ipleriyle süslesin; melekût âleminin dâru’l-huffâzının/hafız yetiştiren medresesinin nağme-perdaz/şarkı söyleyen güzel sesli okuyucusu, hüviyeti insan aklını aciz

¹ Zeynüddîn Mahmûd-ı Vâsîfî hakkında geniş bilgi için bak. Eraslan 2019: 759-763.

² Kildi Muhammed Sultan’ın vezirlerinden.

³ Kildi Muhammed Sultan’ın sadrazamlarından.

bırakan *بِرَاكَانَ فَمَحَوْنَا آيَةَ اللَّيْلِ وَجَعَلْنَا آيَةَ النَّهَارِ مُبْصِرَةً* ayetini⁴ okuduğunda; yemek yedikten sonra gelip Allah'ın kelimelerinden ve Sübhân'ın indirmiş olduğu *Kur'ân-ı Kerîm*'den bir aşr-ı şerîf⁵ okurlar, ta ki onun mutluluğu bizim kutlu zamanımızda daha da artsın. Diğer taraftan çeşitli öğüt ve tavsiyeleri içeren ibretli hikâyeler ile hikmetli ve ince manalı nükteler anlatıldığında, hassaten onların insan üzerinde bırakmış olduğu tesirle hem tabiat/fitrat kuvvetli şekilde etkileniyor hem de zihin açılıp düşünce geliyordu. Ayrıca bizim şiddetli arzu ve isteğimiz, yüce himmetimiz, tamamen şununla meşgul olup ona odaklanmıştı ki mazlum biçareler ve gamlı ihtiyaç sahiplerinin durumunu sormak ve onların ihtiyacına cevap verip yardım etmek, **Hz. Muhammed** (öl. 11/632)⁶'in şeriatı ve **Ahmed**⁷'in dini ve milletine uygun olsun. Bundan dolayı onların durumunu sorup sorgulama anında hazır olarak bulunmaları gerekmektedir ki onun yardımı ve desteği ile bu işler şeriate uygun bir şekilde çözülsün."

Bu hakir ve fakirin, kendisine sunulan bu teklifi kabul etmekten başka çaresi yoktu. Bu sebeple bana yapılan bu teklifi, isteyerek ve büyük bir memnuniyetle kabul ettim.

Beyit

روز دیگر کاین جهان پر غرور
یافت از سرچشمه خورشید نور

Bu çok gururlu/mağrur dünya, ertesi güneşin serçeşmesinden/menbaından ışık elde etti/aydınlandı.

Alicenap, saltanat-meâb/saltanat sahibi, adâlet-penâh/adaletli, ulu padişahların en adili, yüce sultanların en faziletlisi, adalet ve ihsan emarelerine sahip, korkusuzluk/güven sancağını diken, fazilet ve iyilik âdetlerini diriltten, izzet ve ikbal alametlerini yücelten;

Beyit:

گهر کان عزت و دولت
خلف الصدق آدم و حوا

İzzet ve şeref madeninin cevheri, Âdem ve Havvâ'nın gerçek halefi.

deniz savaşlarının yapıldığı alanlardaki büyük gemilerin yiğit reisi/kaptanı, ülke ve bölgelerdeki çarpışma meydanlarının önderi, iyilik ve ihsanda bulunan meliklerin en cömerdi **Kildi Muhammed Sultan**⁸ ki onun memleket ve saltanat sancaklarının daima yükselmesi ve yüksekte kalması için adaleti ve mülkünün gölgesi daim olsun, sultanlığın baht tahtı ve şehinşahlık/yüce şahlık serîrine/sultanlık koltuğuna oturmuştu.

Nazım:

نشست شاه جهان و شهنشاه آفاق
فراز تخت سلاطین ز روی استحقاق

شهنشاهی که برای نثار مجلس اوست
پر از جواهر انجم سپهر را اطباق

Cihan şahı ve ufukların efendisi, hak ettiği sultanlar tahtını yüceltmek için oturdu.

⁴ İsra suresi ayet 12'den nakis iktibas. Meali: "...Bu alametlerden biri olan geceyi götürür yerine aydınlatıcı olan gündüzü getiririz..."

⁵ Genellikle cemaatle kılınan namazlardan sonra veya çeşitli vesilelerle gerçekleştirilen toplantılarda ibadet maksadıyla yapılan tilâvetlerde, hadislerde yer alan on sayısına itibar ederek sesli okunan on âyet veya orta uzunlukta yaklaşık on âyetlik bir bölüm için Türk muhitlerinde kullanılan ad (bak. Eroğlu 1991).

⁶ Hâtemü'l-enbiyâ/(gönderilen) son peygamber.

⁷ Hz. Muhammed'in isimlerinden biri.

⁸ Âl-i Barak'a mensup sultanlardan olup Süyûc Hâce Han'ın oğlu, Taşkent hâkimi Şibanî Muhammed'in kuzenidir (Özaydın 1993: 154).

O öyle yüce bir sultandır ki meclisinde dağıtılmak/saçılmak üzere tabakları, feleğin yıldız cevherleriyle doludur.

Devlet erkânı ve ileri gelenlerin her biri, izzet makamı ve hürmet mekânından kendilerine bir yer edinmişti. O Hazret, hikmet dürcünün/küçük sandığının kilidini açarak: “Meşhurdur ki feraset, akıllılık, adalet, hakkaniyet, ilim ve fazilet konusunda **Uluğ Bik Mîrzâ**⁹ (öl. 853/1449) gibi bir padişah, saltanat tahtında oturmamış ve haşmet/büyüklik makamında bulunmamıştır. Eğer onun sahip olduğu haslet ve faziletlerden bu yüce mecliste biraz olsun bahsedilse yerinde olur.” dediler. Bunun üzerine **Vâsîfî**, şu hikâyeleri anlatmıştır.

VÂSİFÎ TARAFINDAN ULUĞ BİK MÎRZÂ İLE İLGİLİ ANLATILAN HİKÂYELER

Kayıp La'l Taşı ve Uluğ Bik Mîrzâ'nın Engin Basîreti

Bir gün bir kişi, **Uluğ Bik Mîrzâ**'nın huzuruna geldi ve ona: “Ey Şah! Benim başıma anlaşılıp algılanması ve hüviyetinin açıklanması zor bir iş geldi. Gerek benim aklımın gerekse akıl sahiplerinin/bilgelerin tamamının çözemeyip hayrete düştüğü bir olay gerçekleşti. Gerçekleşen o olay şudur: Ben **Irak**¹⁰'tan geliyordum. **Horâsân**¹¹ kervanıyla birlikte **Semerkind**¹²'a gidiyordum.

⁹ 796/1394'te Azerbaycan'ın Sultâniye şehrinde doğmuştur. Babası Timur'un küçük oğlu Şâhruh, annesi Gevher Şâd'dır. Küçük yaşlarda başladığı eğitimle önce geleneksel dinî ilimler, ardından da mantık, matematik ve astronomi tahsili görmüştür. Henüz on altı yaşında iken Semerkand merkezli Mâverâünnehir bölgesinin yönetimini üstlenmiş; kuzeybatıda Ceyhun ırmağından Soğanak'a ve kuzeydoğuda Asparay şehrine kadar olan bu geniş coğrafyanın idaresini otuz sekiz yıl sürdürmüştür. Ancak vaktinin çoğunu bilimsel faaliyetlere ayırdığı için devlet işlerini babasına bağlı bir şekilde ve onun yardımıyla yürütmüş, tıpkı diğer emîrlere gibi o da hutbelerde ve sikkelerde Şâhruh'un adını kullanmıştır. Uluğ Bey döneminde, özellikle Semerkand nakli ve akli ilimlerin, sanat ve edebiyatın en parlak günlerinin yaşandığı bir merkez haline gelmiştir. Her ne kadar kendisinin ilgi derecesi bilinmese de onun zamanında tasavvuf kültürü ve özellikle Nakşibendîlik bu bölgede hızlı biçimde yayılmıştır. Uluğ Bey matematikçi, astronom, edip ve şair olmasının yanı sıra *Kur'ân-ı Kerîm*'i yedi kıraat üzere okuyacak kadar kıraat ilmine vâkıftır. Döneminin her alanda başarılı din, ilim, sanat ve edebiyat âlimlerini davet ederek bol ihşanlarda bulunmuş, kendisi de onlardan çok istifade etmiştir. Kadızâde-i Rûmî, Cemşid el-Kâşî ve Ali Kuşçu bunların en meşhurlarındandır. Uluğ Bey'in saray şairleri arasında İsmet-i Buhârî ile Çağatay şiiirinin ilk önemli şairi Sekkâkî'nin özel bir yeri vardır. Onun mimaride bıraktığı eşsiz eserlerinin bir kısmı, zamanımıza ulaşmıştır (bak. Unat 2012).

¹⁰ Sâsânîler döneminde Irak'ı da içine alacak şekilde İran'ın tamamına İrânşehr adı verilmiş, dil-i İrânşehr (İran'ın kalbi) tabiriyle de Irak'a işaret edilmiştir. Bölgenin ilk adının Farsça Sûristân olduğu, sonradan İranlılar tarafından buraya Irakistan da denildiği söylenmektedir. Bu coğrafyaya, Irak isminin ilk defa Bâbil toprakları için kullanıldığı tahmin edilmektedir. Ortaçağ İslâm coğrafyacıları yalnız Aşağı Mezopotamya'ya Irak derken, Yukarı Mezopotamya'ya el-Cezîre ismini vermişlerdir. Ortaçağda Irak'ın batıda Suriye çölü, güneyde Arabistan çölleri ve Basra körfezinin kuzey kısmı, doğuda Zagros dağlarının kolları ve Batı Hûzistan ile kuzeyde Enbâr'dan Tikrît'e kadar uzanan geniş bir bölgeyi kapsadığı anlaşılmaktadır (bak. Küçükaşçı 1999).

¹¹ Eski Farsçada hur (güneş) ve âsân (âyân “gelen, doğan”) kelimelerinden meydana gelen Horâsân, “güneşin doğduğu yer, güneş ülkesi; doğu bölgesi” anlamına gelmektedir. Bu ismin, Sâsânîler döneminde ortaya çıktığı ve kısa zamanda yaygınlaştığı tahmin edilmektedir. Tarihte İran'ın kuzeydoğusunda yer alan çok geniş bir coğrafi bölgeyi ihata eden Horâsân'ın toprakları, günümüzde üç parçaya ayrılmış olup Merv (Mari), Nesâ ve Serahs yöresi Türkmenistan, Belh ve Herât yöresi Afganistan, kalan kısmı da İran sınırları içinde yer almaktadır. En geniş kesim İran'ın elinde olup mezkûr iki devletle İran'ın diğer eyaletlerinden Mâzenderan, Simnân, Yezd, Kirmân, Belûcistan ve Sîstan'la çevrilidir; idarî merkezi aynı zamanda dinî bir merkez olan Meşhed'dir. Eyalette (ustân) Meşhed, İsfereyîn, Bucnurd, Bircend, Tayyibât, Türbeticâm, Türbetihaydarî, Darrıgaz, Sebzevâr, Şîrvân, Tabes, Firdevs, Kâbnât, Kûcân, Kâşmir, Gunâbâd ve Nîşâbur vilâyetleri (şehiristan) bağlıdır (bak. Çetin 1998).

¹² Sogd vadisinin güneyinde kurulmuş büyük ve önemli bir şehirdir. Büyük sur ve hendeğin olduğu Semerkand'ın ortasından bir nehir geçer. Bütün mahallelerinde ve her evde sular akar. Şehirde bulunan binalar, ağaç ve balçaktan yapılmıştır. Halkın çoğu olgun ve güzel yüzlüdür. Özellikle Emîr Timur döneminde öylesine mamur hâle gelmiştir ki, gerek İran gerekse Turan'da onun benzerini görmek mümkün değildi. İmarı, Uluğ Bey zamanında daha da artmıştır. Nitekim Uluğ Bey, şehrin ortasında yüksek bir medrese, hangâh ve dışında bir rasathane inşa ettirmiştir. Meşhur Zic'ini/kozmoloji cetvellerini orada tertip etmiştir (Kâtib Çelebi 2013: II/561-64).

Kervan, **Ceyhun nehri**¹³'nin kıyısına/kenarına gelip durduğunda, ben (ıssız) bir köşeye gittim ve orada kıyafetlerimi çıkardım. Bir parça kıymetli la'l¹⁴ taşım vardı. Onu bir parça deriye sarıp pazıma bağlamıştım. La'l taşının sarılı olduğu deriyi pazımdan çıkarıp kıyafetlerimin üzerine koydum ve yüzmek için nehre girdim. Nehirden çıkıp kıyafetlerimin olduğu yere geldiğimde, o kıymetli la'l taşım yoktu. Arayıp taramama rağmen onu bulamadım. Ancak kesin olan bir şey vardı, o da hiçbir kimsenin o zaman zarfında buraya gelmemiş olmasaydı. Bundan dolayı bu durumu, kervan ehline sormaya ve onlar arasında soruşturmaya utandım. İşte gerçekleşip başıma gelen ilginç hadise budur." dedi. O kişinin anlattığı bu olay üzerine sultan, ona: "Karşılaşmış olduğun bu olay üzerine senin bir yıl sabretmen gerekir. Eğer o la'l, tespit edilip bulunursa, onun kıymeti ne kadar olursa olsun, onu sana ulaştıracağım." dedi. Sultanın söylemiş olduğu bu sözler üzerine o kişi, sultana gerekli saygıyı göstermek için eğildi ve akabinde oradan çıkıp gitti.

Uluğ Bik, divan üyelerini huzuruna çağırdı ve onlara: "Benim ülkemdeki bütün vergi defterlerini, isim isim tomar/uzun ve sarılı belge şeklinde nestalik yazıyla yazıp hazırladıktan sonra getirin ve bana teslim edin." şeklinde emir verdi. Sultan, vermiş olduğu bu emir üzerine istediği şekilde hazırlanıp oluşturulan ve kendisine teslim edilen hesap defterlerini, baştan sona dikkatli bir şekilde okuyup inceledi. Yeni yılın başlamasıyla birlikte sultan, yeniden divan toplantısı yapmak için divan ehlini huzurunda topladı ve onlara; gelecek yılın vergi defterlerinin de geçen yılki gibi tutulup hazırlanmasını emretti. Sene sonunda tutulan her iki vergi defterini, çok titiz ve dikkatli bir şekilde inceleyip karşılaştırdı. **Karaköl**¹⁵'de yaşayan bir kişinin geçen yılki mal vergisinin elli tenge¹⁶ iken bu yıl beş yüz tengeye çıktığını gördü. Bunun üzerine Sultan, o kişiyi huzuruna getirtti ve ona: "İki yıl içerisinde senin malında gerçekleşen bu farklılığın sebebi nedir? Senin mal vergisindeki bu yükseliş ve artış nasıl gerçekleşti? Bir şey mi buldun? Veya birinin evini mi soydun? Ya da birinden miras kaldı da zengin mi oldun? Yoksa kerem sahibi birinin sana bulunduğu ihsandan dolayı zengin mi oldun? Huzurumda doğruyu söyle, sakın yalan söyleme" dedi.

Beyit:

راستی کن که به منزل نرسد کج رفتار
[مار تا راست نگرود در سوراخ]

Sen doğru ol, çünkü eğri gidişli/giden menzile ulaşmadı. [Yılan, ip gibi olmadan/düzleşmeden deliğe girmede.]

¹³ Çinlilerin Wu-hu, İranlıların Veh-rôz/Behrôz, Arapların Ceyhun/Belh nehri, Türklerin "ırmak" anlamında olan Ögüz adını verdikleri Amuderya, Pamir ve Hindukuş dağlarının birleştiği yerde bulunan 4950 m. yükseklikteki kaynağından Aksu (Penç ırmağı) adı altında doğup batıya doğru ilerler ve kuzeyden, başlıca Pamir Vahan suyu, Kızılsu (Vahş/Uranovodsk), Kâfirnihân ve Surhân, güneyden de Kökçesu kollarını alarak Kunduz-Belh hizasında kuzeybatıya döner. Bu dönüşten sonra kısmen çöller ve bozkırlar içinde herhangi bir kol almadan kuzeybatı yönünde ilerler, sonunda muhtelif kollara ayrılarak Aral gölüne dökülür. 2540 km. uzunluğundaki nehrin kıyılarında önemli yerleşim merkezleri yer alır (bak. Esin 1991).

¹⁴ Yakut gibi kıymetli ve değerli bir taştır. Bu taş, madenden beyaz renkte çıkarılmıştır. Daha sonra bu beyaz taş, kanlı taze çiğere batırılır ve güneşte bekletilerek kırmızı rengi alması sağlanmıştır. Bu değerli taşın en kıymetli ve makbul olanı, Bedahşân dağlarından elde edilmiştir. Bundan dolayı "la'l-i Bedahşân" sözü meşhur olmuştur (Onay 1992: 273-274).

¹⁵ Buhârâ'nın güneybatısında yer alan bir yerleşim yeridir (Babur 2006: 795). Ebû Bekr Muhammed b. Ca'fer en-Narşahî Karaköl ile ilgili şu açıklamayı yapmaktadır: "Beykend'in etrafında sazlıklar ve büyük göller vardır. Ona Bârgîn-i Ferâh veya Karagöl derler. Muteber insanlardan büyüklüğünün yirmi fersah olduğunu işittim. *Kitâb-ı Mesâlik ve Memâlik*'te zikredilmiştir ki Bahîre-i Sâmçen de dedikleri Buhârâ Suyu'nun kolları da orada birleşir. Orada su hayvanları bulunur. Horâsân'ın hiçbir yerinde oradaki kadar kuş ve balık yoktur. Arslan Han, suyun onun binalarının çeşmelerine ulaşabilmesi için Beykend'e başka bir su kanalı yapılmasını emretti. Çünkü Harâmğâm Suyu bazen akıyor, bazen akıyordu (Narşahî 2013: 32).

¹⁶ Türkistân'da kullanılan bir para birimi. *Bâbü'r-nâme*'de tenge, ak tenge, yarmak ve ak yarmak şekillerinde kullanıldığı ve aynı değeri ifade ettiği görülmektedir. Kullanılan "ak" sıfatı, bunun gümüşten mamul bir sikke olduğunu düşündürmektedir (Babur 2006: 721-722).

Sultanın kendisine sormuş olduğu bu sorular üzerine o kişi, sultana: “Ey Sultanım! Ben, dokumacıyım. **Karaköl** kasabasında yaşıyorum. Bir gün kendi işimle meşgul oluyordum. Meskenimin avlusunun ortasında bir ağaç vardır. O ağacın dalına, bir karganın konduğunu ve onun gagasında ete benzeyen bir şeyin olduğunu gördüm. Birden onun gagasındaki o şey, yere düştü. Karga, yere düşen o şeyi almak için onun yanına geldiğinde ben, birden yerimden sıçrayıp kalktım ve hemen oraya giderek onu kargadan önce yerden aldım ve onu dikkatlice incelemeye başladım. Yaptığım inceleme neticesinde onun bir deri parçası olduğunu görüp anladım. Onu açtığımda, içinde kıymetli bir la’l parçası olduğunu gördüm ki parlaklığının ihtişamı karşısında doğu güneşi ona hayran olup bakakalırdı. Onun parlaklığını kıskanmaktan dilberlerin yakut dudağı kurur, hatta kararır. Onu, Allah’ın bana lütfetmiş olduğu bir ihsan/armağan olarak gördüm ve sunmuş olduğu sonsuz bir hediye olarak kabul ettim. O la’li yanıma alıp derhal **Semerkind**’a gittim ve onu orada bulunan bir mücevherciye gösterdim.

Mısra:

قدر زر زرگر شناسد قدر جوهر جوهری

Altının kıymetini kuyumcu, cevherin değerini ise mücevherci bilir.

Kendisine gösterdiğim la’li gören kuyumcunun gözleri yuvasından fırladı, yanağı da tıpkı la’l gibi kıpkırmızı oldu. İşte o zaman ben, o taş parçasının benim tahminimden çok daha kıymetli ve özel olduğunu anladım. Kuyumcu, bana: “Bu taşı, nereden aldın?” diye sordu. Ben de ona: “Sen, bunu niçin araştırıp soruşturuyorsun? Eğer alıcıysan taş terazide, değilsen kıymetli ve özel malımı/taşımı bana geri ver.” dedim. Kendisine söylediğim bu sözlerim üzerine kuyumcu, bana: “Bunu ne kadara satıyorsun?” dedi. Ben de ona: “İki bin tenge.” dedim. Benim belirttiğim değer karşısında kuyumcu, bana: “Bu la’l, bin tenge değerindedir.” dedi. Onunla yapmış olduğumuz pazarlık neticesinde la’li, ona bin beş yüz hânî¹⁷’ye sattım. Daha sonra pazara gittim ve oradan bir köle/hizmetçi ve cariye, ev teşrifatı ve eşyası olarak kilim ve bakır ile dizginli ve eyerli bir at alıp memleketime döndüm. Memleketimde benim bu durumumu görüp soran herkese: “**Semerkind**’da benden başka varisi olmayan zengin bir akrabam vardı. O zengin akrabam vefat etti. Bunlar, ondan bana miras olarak kaldı.” dedim. Bunun üzerine **Uluğ Bik Mîrzâ**: “O kuyumcuyla huzuruma getirin.” diye, adamlarına emretti. **Uluğ Bik Mîrzâ**’nın adamları, kendilerine verilen bu emir üzerine giderek o kuyumcuyla yanlarına aldılar ve sultanın huzura getirdiler. Kuyumcu, **Uluğ Bik Mîrzâ**’ya durumu itiraf etti. Mevzubahis olan la’li, gizli hokkasından/cebinden çıkardı.

Mısra:

همایون کشوری کان عرصه را شاهی چنین باشد

Bir ülke ki o ülkenin tahtında bunun gibi bir hükümdar oturuyor, ne mutlu! (Yani mülkünde/tahtında böyle bir hükümdar olan ülke, ne mutlu/güzel!)

Daha sonra sultan, o kuyumcuyla sert bir tepki gösterip kızdı. Çünkü o, insafsızlık ederek/dürüst davranmayarak o la’lin sahibini aldatmış, hatta sergilediği bu tavrı ilk önce reddetmişti.

Mısra:

هزار جان گرامی فدای تدبیرش

Onun tedbirine binlerce kıymetli can feda olsun.

¹⁷ Halis altın. Mâverâünnehir’de yoğun olarak kullanılmaktadır.

Mumla Mühürlenene Para Kesesinde Çalınan Yüz Eşrefinin Bulunuşu

Bir gün Uluğ Bik Mîrzâ'nın huzuruna bir kişi geldi ve ona: "Ey sultanım! Parlak yıldız diremleri, kehkeşan/samanyolu hemyânesinde/büyük kesesinde saklanana kadar, mübarek zatınızın hayat nakdini, ömür kesesinde hilekâr ecelin hırsızlığından koruyup saklayınız. Sizin tıpkı güneş gibi parlak içyüzünüze/gönlünüze malum olsun ki ben bin eşrefi¹⁸ meblağı bir keseye koydum. Akabinde onun ağzını mumlayıp mühürledim ve böylece onu güvenli hâle getirip sağladım. Daha sonra o keseyi bir kişiye emanet olarak verdim. Bir müddet sonra emanet olarak verdiğim o keseyi, o kişiden istedim. O kişi, kendisine emanet olarak verdiğim keseyi bana getirip verdi. Ben, o kesenin mumlayıp mühürlediğim ağzını açtım. Ancak içindeki meblağı sayınca olması gerekenden yüz eşrefi eksik çıktığını gördüm. Bu durumu keseyi emanet olarak verdiğim kişiye söylediğim zaman o kişi, benimle alay edip eğlenircesine bana: "Eğer senin bana teslim etmiş olduğun kesenin ağzını mumlayarak vurduğun mühür hiç bozulmadıysa, ayrıca kesende hiçbir yıpranma, yırtıklık ve dikiş de yoksa bu durum, senin kesede kaç eşrefi paran olduğunu unutmuş olduğunu göstermektedir. Büyük ihtimalle senin eşreflerinin toplamı dokuz yüzdü." dedi. Ey sultanım! Benim, Allahu Taala'nın vahdaniyetinde hiçbir şüphem olmadığı gibi kendi paramın bin eşrefi olduğunda da hiçbir tereddüdüm yoktur. Bunun üzerine sultan, o kişiye: "Sen şimdi git, iki gün sonra tekrar gel. Ben, bu önemli meseleyi muhakkak çözeceğim." dedi. Sultanın yedi renkli Hoten¹⁹ atlasından yapılan ve gece üzerine oturup hem kitap okuduğu hem de etraflıca düşünüp mütalaada bulunduğu bir gird-bâlişi²⁰ küçük yuvarlak yer minderini vardı. Felek şahının, sabahın beyaz atlas cübbesini yırttığı sabah vaktinde Hazret-i Sultan üzerine oturmuş olduğu o yuvarlak yer minderinden ayağa kalktı, onun bir tarafını zorla yırttı ve evden çıktı. Döşekçi cariyeye geldi ve bu durumu gördü. O an, sanki bizzat kendi hayat libası yırtılmış gibi hissetti. Akabinde görmüş olduğu bu durumu, hemen kocasının yanına giderek ona anlattı. Kocası, o cariyeye: "Sen bu durumdan dolayı hiç üzülmüştür dertlenme. Çünkü ben, senin karşılaşmış olduğun bu problemi çözüp halledeceğim." dedi. Onun rufûger/örücü bir dostu vardı. O, hayat libasındaki yırtık ve delikten başka her çeşit yırtık ve deliği, aslından ayırt edilemeyecek şekilde tamir edip yamardı. Hatta gün ortasında Süha yıldızını, lacivert felekten ayırt eden keskin bakışlı bir kişi bile onun yapmış olduğu tamir ve yamayı, asla anlayamazdı. Cariyenin kocası, o dostunun yanına gitti ve ona bir tarafı yırtılmış olan yuvarlak yer minderini, tamir edip yamamasını söyledi. Gece olunca döşekçi cariyeye, her zaman yaptığı gibi o yuvarlak yer minderini her zamanki yerine tekrar serdi/koydu. Sultan, yuvarlak yer minderine baktığında onda yırtıktan hiçbir iz kalmadığını gördü. Bunun üzerine sultan, döşekçi cariyeyi yanına çağırtdı ve ona: "Ben, sabahleyin yuvarlak yer minderinden kalktığımda benim ayak tırnağım minderin bir tarafına takılıp onu yırtmıştı. Şimdi o yırtıktan hiçbir iz olmadığını görüyorum." dedi. Bunun üzerine döşekçi cariyeye, durumu sultana bir bir anlatıp açıkladı. Sultan, adamlarına derhal o örücüyü huzuruna getirmelerini emretti. Sultanın adamları, o örücüyü sultanın huzuruna getirdiler. Sultan, ona: "Eğer sen, doğruyu söylersen kurtulursun. Doğruyu söylemezsen kendi hayat kadehini cehalet taşına vurarak kırarsın.

¹⁸ Yaklaşık ½ guinea kıymetinde olan altın "mohur"a verilen isimdir. Bunun yanında çeşitli büyüklük ve kıymetlerde altın sikkelere de denilmektedir (Babur 2006: 666).

¹⁹ Çin Halk Cumhuriyeti'nin "Uygur özerk bölgesi"nde ve Pamir-Altın dağları silsilesinin kuzeyi ile Taklamakan çölü arasında yer almaktadır. İlk ismi Yotkan olan Hoten, Eskiçağ'dan itibaren Budist kültürünü Orta Asya'ya başlıyan en önemli merkez konumundadır. Çinliler tarih boyunca buraya büyük önem vermişler ve Türkler gibi kutsal taş kabul ettikleri yeşim sebebiyle Hotenlileri daima hoş tutmaya çalışmışlardır. Diğer taraftan Hindistan ve Tibet'e yakın olması şehri bir anlamda Orta Asya'nın merkezi durumuna getirmiştir. Halısı, cevizi ve yeşim taşı çok meşhur olan Hoten'de, metal ve değerli taş işlemeciliği gelişmiştir. İpekli kumaş dokumacılığı da yaygındır. Hoten, klasik Türk ve İran edebiyatlarında Hoten veya aynı bölgede bulunan Hitay (Hitâ, Hatâ) dolayısıyla misk (müşğ) ve âhu kelimeleriyle tamlamalar kurularak (müşğ-i Hoten, âhû-yı Hoten) sık sık kullanılmıştır (bak. Taşağıl 1998).

²⁰ Metinde "gird-bâliş (: küçük yuvarlak yastık)" kelimesi yerine bazen "tüşek (: döşek)" kelimesinin de kullanıldığı görülmektedir.

Beyit:

از كجی افتی به كم و كاستی
از همه غم رستی اگر راستی

از راستی است جای الف در میان جان
واو از كجی همیشه بود در میان خون

Eğiklikten dolayı (muhakkak) zarara uğrarsın. Eğer doğru olursan, (şüphesiz) bütün gamlardan kurtulursun.

“Elif”in yerinin, “cân”ın ortasında olması, doğruluktur. “Vâv” da eğikliğinden dolayı, daima “hûn”un ortasındadır.

Şimdi sen, bana doğru söyle. Bu günlerde içi eşrefi dolu bir keseyi sana getirip ağzını açan/açtıran ve içinden yüz eşrefi aldıktan sonra onun ağzını tekrar tamir etmeni isteyen bir kişi, senin yanına geldi mi?” dedi. Bu soru üzerine örücü, sultana: “Evet sultanım! Bir kişi, içi eşrefi dolu bir keseyi bana getirdi. Onu birlikte yırtıp içinden yüz eşrefi aldık. On eşrefiyi bana verdi, kalanını kendisi aldı. Ben de o keseyi, yeniden tamir ettim.” dedi. Örücünün bu sözleri üzerine sultan, adamlarına o kişiyi bulup hemen huzuruna getirmelerini emretti. Sultanın adamları, kendilerine verilen emir üzerine o kişiyi bulup sultanın huzuruna getirdiler. Sultan, o kişiyi azarladı ve ona olan tepkisini sert bir şekilde gösterdi. O kişiden, emanet olarak verilen keseden almış olduğu eşrefileri aldı ve onları asıl sahibine iade etti.

Emanete Hıyanet Eden Riyakâr Kadı

Bir gün bir kişi **Uluğ Bik Mîrzâ'nın** huzuruna geldi ve ona: “Ey sultan! Bir gün Rûm yolculuğuna hazırlanmıştım. İhtiyacım olanın dışında beş bin eşrefi nakdim/param vardı. Bu şehirde, kadıdan başka dindar ve emanete ihanet etmeyecek başka bir kişi olmayacağı düşüncesiyle o fazlalık olan beş bin eşrefimi bir âftabeye/ibriğe koydum ve onu kadıya emanet olarak verdim. Rûm yolculuğundan döndükten sonra, kadının huzuruna çıktım ve ondan, ona emanet olarak verdiğim içerisinde eşreflerin olduğu âftâbeyi/ibriği istedim. Benim kendisine verdiğim emaneti istemem üzerine kadı, bana: “Sen aklını mı kaçırdın/deli misin? Sen de kimsin? Ben seni nerede, ne zaman gördüm? Sakın bana, bir daha bu masalı anlatma, eğer anlatmaya devam edersen o zaman senin dişlerini kırmalarını, belki dilini kopartmalarını emrederim.” dedi. O kişinin bu sözleri üzerine sultan, ona: “Ben, yarın kadının evine gideceğim. (Kadının evinden ayrılıp gitmek için) ata bindiğim zaman, yanımıza gel ve diz çökerek kendi hikâyeni anlat.” dedi. O kişi, sultanın huzurundan ayrıldıktan sonra sultan, kadıyı huzuruna çağırttı. Sultan, huzuruna teşrif eden kadıyı bir köşeye çekti ve ona: “Ey kadı! Ben, insanı hayrete düşüren/inanılmaz bir düşünce denizindeyim, hatta görülmemiş/tahmin edilemeyecek bir düşünce girdabında boğuluyorum. Ben, hiçbir kimsenin hayal hazinesine sığmayacak ve hiçbir muhasebecinin düşünce hazinesinin algılamayacağı kadar çok nakit/para, değerli eşya, mücevher ve inci toplayıp biriktirdim. Bunları toplayıp biriktirmemdeki amacım; ben öldükten sonra çocuklarım zor bir duruma düştüğünde ya da başlarına kötü bir olay geldiğinde bunları kullanarak başlarına gelen o kötü durumdan kurtulmaları idi. Eğer toplayıp biriktirmiş olduğum bu değerli eşya ve paralar, bizim silsilemizin/hanedanımızın elinde ve kontrolünde olursa ben öldüğüm an bütün bunlar, talan meydanında kalır. O zaman da onlar, ihtiyaç zamanında kendi başlarının çaresine bakamazlar. Bunları hem kendisine emanet olarak verip evine bırakabileceğim hem de inanıp güvenebileceğim hiçbir kimse yok. Düşündüm ki siz, Hazret-i Peygamber'in varisisiniz. Bugün, sizin gibi dindar ve emanete ihanet etmeyen bir kişi, asla bulunmaz/yoktur. Bundan dolayı toplayıp biriktirmiş olduğum bu değerli eşya ve paraları, emanet olarak size vermek ve evinize bırakmak istiyorum. Ayrıca bu sırrı, sadece siz ve ben bileceğiz.” dedi. Sultanın kendisine söylediklerini işiten kadının, sevinç ve mutluluktan can (kuşu) bedeninden ayrılarak uçup gitti. Ancak kadı, kısa sürede toparlanıp kendine geldi ve bütün bu olan bitenlere inanamayarak sultana

şöyle bir baktı. Sultan, kadıya: “Siz, gidiniz. Ben, definenin saklanması için uygun bir yer belirleme amacıyla sizin evinize geleceğim.” dedi. Hasılıkelam sultan, kadının evine geldi. Evin her tarafını, dikkatli bir şekilde iyice araştırıp inceledi. Sonunda definenin koyulup saklanacağı uygun bir yer belirledi. Sultan, kadının evinden ayrılmak için tam atına bineceği zaman, birden o kişi belirdi, sultanın huzuruna gelip diz çöktü ve sultana: “Ey sultanım! Ben, bir emaneti kadının evine bıraktım...” dedi. O kişinin sultana söylediklerini duyan kadı, birden ne yapacağını ve söyleyeceğini şaşırды; hatta kadının durumu ve tavrında gözle görülür değişiklik oldu, beti benzi de attı. Daha sonra toparlanarak kendi kendine: “Eğer bu durumu inkâr edersem sultan benimle ilgili şüpheye düşer ve bana olan güvenini kaybeder. Bundan dolayı en iyisi, bu durumu itiraf etmek ve doğruyu söylemek.” diyen kadı, o kişiye: “Sen, aklını mı kaçırdın. Buraya gelip böyle diz çökmek de ne oluyor? Sen ne zaman bende olan emanetini istedin de ben ihmalkârlık edip onu sana vermedim?” dedi. Akabinde kadı, hizmetçisine: “Bu kişinin emanetini hemen alıp getir ve ona teslim et.” dedi. Kadının hizmetçisi, o kişinin emaneti olan âftâbeyi/ibriği hemen gidip getirdi ve sultanın huzurunda sahibine iade etti.

Dinleyenleri Kendine Hayran Bırakan Uluğ Bik Mîrzâ’ya Dair Yeni Bir Hikâye Talebi

Anlatılan bu hikâyeyi dinleyen **Kildi Muhammed Sultan** ve mecliste hazır bulunanlar, bu eşi benzeri olmayan **Uluğ Bik Mîrzâ’nın** ileri sürdüğü görüş ve aldığı tedbirlerle sergilediği tavrındaki güzelliği ve yetkinliği, olayları çözümlemedeki başarısı ve dehasını övdüler ve ona hayran kaldılar. **Kildi Muhammed Sultan**, o yüce makam sahibi sultanın başka bir hikâyesinin anlatılmasını istedi. Bunun üzerine şu hikâye anlatıldı:

Ehil Olmayan Kişiyi Emanet Edilen Tenge Dolu Kese

Bir gün **Uluğ Bik Mîrzâ’nın** huzuruna bir kişi geldi ve ona: “Ben, **Semerkand’dan Buhârâ²¹**’ya gidiyordum. Yanımda, içerisinde bin tenge olan bir para kesem vardı. **Semerkand’dan** ayrılıp iki ferseng/fersah yol aldıktan sonra nehir kenarında bulunan bir ağacın gölgesine oturmuş azığımı yiyordum. Karşı yoldan/taftan bana arkadaş olacak biri geldi. Onu, benimle yemek yemesi için sofraya davet ettim. O, benim kendisine yaptığım teklifi kabul edip sofraya oturdu ve onunla birlikte yemeğimizi yedik. Bu arada kendi kendime düşünüp bu para kesesinin yanımda bulunmamasının daha iyi olacağına karar verdim. Bundan dolayı para kesesini, o kişiye evime götürüp teslim etmesi için emanet olarak verdim. **Buhârâ’dan Semerkand’a** döndüğümde o kişinin, kendisine emanet olarak verdiğim para kesesini, evime getirip teslim etmediğini öğrendim. Bunun üzerine o kişinin yanına gidip kendisine emanet olarak vermiş olduğum para kesesini isteyince o, bana: “Ben seni asla görmedim ve tanımıyorum.” dedi. Bunun üzerine sultan, adamlarına, o kişiyi huzuruna getirmelerini emretti. Sultanın adamları, o kişiyi bulup sultanın huzuruna getirdiler. Sultan, o kişiye bu durumu sordu. O kişi, sultana: “Ben, asla bu kişiyi ve o ağacı görmedim. Hatta o ağacın nerede olduğunu da bilmiyorum.” dedi. O kişinin bu sözleri üzerine sultan, iddia sahibine: “Şimdi git ve o ağaçtan birkaç tane yaprak getir.” diye emretti. Durumu inkâr eden kişiyi ise gözetiminde/yanında tuttu ve ona çeşitli olaylar/hikâyeler anlatarak onu meşgul etti. Sultan, hikâyenin tam can alıcı noktasında durumu inkâr eden kişiye: “Acaba, iddia sahibi olan kişi, o ağacın yanına varmış mıdır?” diye sordu. Durumu inkâr eden kişi,

²¹ 97,5 derece boylam, 39 derece enlemde bulunan, bağı, bahçesi bol, nahiye ve köyleri bayındır, düz bir yerde, Semerkand Sogd’unun batısında meşhur bir şehir ve mamur bir limandır. Muğan dilinde “ilmin toplandığı yer” anlamına gelen “Bihar” kelimesinden türetilmiş olduğu *Habîbü’s-siyer*’de kayıtlıdır. Buranın kalesine çıkılıp etrafa bakıldığında her tarafında göz erimi bir yeşillik olduğu fark edilir. Sogd dili konuşan şehir halkının çoğu, güzel ve iyi huyludur. Halk, külah takıp kaftan giyer. *Heft-iklîm*’de; kıyamet günü şehitlerinin çokluğu ile övüneceği için Buhârâ’ya fâhire/övünen derler. Buradan birçok âlim ve evliya yetişmiştir (Kâtib Çelebi 2013: II/566-67; Kartal 2019: 273-274).

gaflete düşüp hiç farkında olmadan sultana: “Açıkça söylemek gerekirse bana göre henüz ulaşmamıştır.” dedi. Bu cevap üzerine sultan gülerek ona: “Sen, ‘ben o ağacı görmedim ve bilmiyorum’ dememiş miydin? Nasıl oluyor da şimdi, o kişi henüz o ağaca ulaşmamıştır, diyorsun. Çabuk kalk, yalan söyleme ve aldatmayı bırak. İnsaf et, gel emaneti sahibine teslim et.

II

Bu çalışmaya konu olan ikinci bölüm, “داستان علم عزیمت افراشتن سلطان صاحب قران کیلدی محمد سلطان به /صوب ولایت خراسان /Sâhib-kırân Sultan Kildi Muhammed Sultan’ın Horâsân vilâyetine gitme sancağını çekmesinin hikâyesi hakkında” başlığını taşımaktadır. Bu bölümde Vâsîfî, önce Muzafferüddîn Sultân Muhammed Bahâdır Han’ın Horâsân’dan Merv’e gelmesinden, kendisinin tertip ettiği ve şair ve fazilet sahibi kişilerin bir kısmının da bulunduğu bir meclise Buhârâ’dan gelip yazmış olduğu şiiri sultana sunmak isteyen bir kişinin gelişinden ve onun şiirinin mecliste bulunanlar tarafından eksikliklerinin giderilip düzeltildikten sonra sultana takdim edilmesinden; sultanın şair ve şiir ile ilgili sorusuna kendisinin bazı şairlerin doğrudan ya da nazire olarak söyledikleri çeşitli şiirlerini örnek olarak getirerek vermiş olduğu cevaptan bahsetmektedir. Akabinde Mevlânâ Hasan Şâh’ın “Kedhudâlık/damatlık” cihetiyle içerisinde birçok latife ve inceliğin bulunduğu bir kasidesine yer verilmiştir. Bölümün sonunda ise Alî Şîr Nevâyî ve Mevlânâ Hasan Şâh arasında geçen bir olay anlatılmıştır. Bu bölümün tercümesi şu şekildedir (Vâsîfî 1350: 349-361):

Muzafferüddîn Sultân Muhammed Bahâdır Han’ın Merv-i Şâhchân’a Gelişi ve Vâsîfî’nin Tertip Ettiği Edebî Meclis

Muzafferüddîn Sultân Muhammed Bahâdır Han (öl. 953/1547)²², 935/1535 tarihinde Horâsân vilâyetine doğru yola çıktı. Sultanın kutlu askerleri, **Merv-i Şâhchân**²³ vilâyetine ulaştığında orada konakladı. Bir gün şair ve fazilet sahibi kişilerin bir kısmı, **Vâsîfî**’nin huzuruna geldiler. O esnada, uzaktan, oluşturulan bu meclise doğru hızlı bir şekilde gelen bir kişi görüldü. Uzaktan görülen o kişi, meclise geldi ve orada bulunanlara: “**Mevlânâ Vâsîfî** hanginizdir?” diye sordu. Mecliste bulunan mahdumlar/ileri gelenler, ona beni işaret ettiler. Bunun üzerine o, derhal bu fakirin ayağına kapandı ve yüzünü bu hakirin ayağına sürmeye başladı. Her ne kadar onun sergilemiş olduğu bu davranışa engel olmaya çalışsam da bunda başarılı olamadım. Meclise gelen o kişiye: “Ey aziz! Sen kimsin? Senin amacın ve isteğın nedir?” diye sordum. Benim (yani Vâsîfî’nin) bu sorum üzerine o kişi, bana: “Ben bir şairim. **Buhârâ**’da bu askerlere katıldım ve onlarla birlikte buraya geldim. Ancak **Şîr-i şudur Çölü**’ne geldiğimizde atım sakatlandı. Bundan dolayı **Şîr-i şudur Çölü**’nden buraya kadar olan yolu, yürüyerek geldim. Atımın yası için bir (mersiye) kaside(si) yazdım. Doğal olarak bu mersiye kasidesini yazmakta çeşitli amaç ve sebeplerim bulunmaktaydı. Tanıdıklarımın bilgisine danışıp fikrini almadan, onlara haber vermeden, hatta küstahlık edip sizi aracı kılmadan, yazdığım bu kasideyi sultana arz ettim. Sultanın huzurunda yazmış olduğum kasideden daha iki beyit okumuştum ki o Hazret bana: “Bu kasideni filan kişiye (yani **Vâsîfî**’ye) okudun mu?” diye sordu. Ben de o Hazret’e: “Hayır, okumadım.” diye cevap verdim. Bunun üzerine o da bana: “Git ve yazdığın bu kasideni ona arz edip göster. Eğer o, senin kendisine sunduğın kasideyi okuduğunda beğenirse, hemen o an bu kasidenin kötü olmadığını sana söyler. İşte o zaman senin iddian gerçekleşmiş olur. Senin iddian gerçekleştiğinde ben de senin isteğini yerine getiririm.” dedi. Bu vesileyle “Ey efendim! Şimdi,

²² Sultan Muzaffer Gücerâtî’nin oğludur. Babasının 1526 yılında ölümünden sonra yerine ağabeyi İskender Şâh geçmiştir. Ancak o da kendi adamları tarafından boğularak öldürülünce kendisi tahta geçmiştir. 1547 tarihinde ölmüştür (Babür 2006: 754).

²³ Verimli Murgâb deltasının aşağı kısmında kurulmuş olan Merv, Ortaçağ coğrafyacıları tarafından daha güneydeki bugün mevcut olmayan küçük Merve’r-rûz’dan ayrılması ve öneminin belirtilmesi için Merve’ş-şâhicân (Mervü’ş-şâhicân) adıyla anılmıştır. Ortaçağ’ın siyasî, idarî, ticarî ve kültürel açılardan önde gelen şehirlerinden biridir (bak. Özgüdenli 2004).

Allah rızası için beni bundan mahrum etmeyiniz.” dedi. Bunun üzerine **Vâsıfî**, o kişiye: “Yazmış olduğun kasideni oku, burada bulunanlar onu dinlesin.” dedi. Bunun üzerine o kişi, kasidesini meclistikelerin huzurunda okumaya başladı. Ancak, daha şiirin matla beytinin birinci mısraı, vezinsizdi. İkinci beyit ise manasızdı. Hatta şiire de benzemiyordu. Mecliste bulunan dostlar, kasidenin daha birinci ve ikinci beytinde görülen bu vezindeki bozukluk, yetersizlik, anlamsızlık ve hata karşısında gülmeye başladılar. Mecliste bulunanların gülmesi üzerine o kişi utandı ve başını öne eğdi. Bunun üzerine ben, mecliste bulunan dostlara: “Bu durum sizin huzurunuzda gerçekleştiği için bu adamcağız çok şanslıdır. Şimdi hepimiz bir araya gelelim ve bu adamcağız için yeni bir kaside yazalım. Daha sonra o kasideyi, bu kişinin kasidesi olarak sultana takdim edelim. Böylece onun isteğini yerine getirip gerçekleştirelim.” dedim. Şiirin, sultan tarafından beğenilmesi ve ödüllendirilmesi için bu şekilde bir tavır sergilenmesi uygun görülüp kararlaştırıldı. Netice olarak, kısa bir sürede o kasideyi, tekrar ele alıp hep birlikte eksikliklerini gidererek tamamladık. Daha sonra o kişiyi, yazılan bu kasideyle birlikte yüce sultanın huzuruna götürdük ve kasideyi sultana takdim ettik. Sultan şiiri aldı, şöyle bir göz gezdirdikten sonra bize: “İlk iki beyti (daha önce) işitmişim. (O beyitler) vezinsizdi.” dedi. Bunun üzerine ben, sultana: “Sultanım! Evet, sizin söyledikleriniz ve değerlendirmeniz (doğru). Ancak mecliste bulunan ileri gelenlerin kaside üzerindeki tasarrufları ve düzeltmeleriyle kasidedeki veznin tatbikindeki aksaklık giderildi ve kaside vezinli hâle getirildi.” dedim. Benim bu sözlerim üzerine sultan, bana: “O kaside, üzerinde yapılacak tasarruf ve düzeltmelerle düzeltilecek gibi değildi. Anlaşıyor ki siz yeni bir kaside yazmışsınız.” dedi. Böylece o kişi, her halükârda isteğine kavuşmuş oldu. Sultan o kişiye eyerli ve dizginli iyi bir at ve uygun giyim kuşam ihsanda bulundu. Ayrıca onu, **Merv’e muhtesib**²⁴ ağası olarak atadı.

Ertesi gün, Hazret-i Sultan dîvân-hâne-i devlet-penâhta saltanat tahtında oturmuştu. Bu hakirden: “İçlerinde buna benzeyen anlamsız, gerçeği yansıtmayan ve değersiz şiirler de söyleyen birçok şair gördük. Hatta o şairler, şiir söylemede çok gayret gösterip çaba harcıyorlardı. Acaba onlar, sahip oldukları bilgi ve birikim dâhilinde mi bunları yazıp söylüyorlar ya da mizah çerçevesinde söyleyip insanlarla dalga mı geçiyorlar? diye sordu. Ben de sultana cevap olarak: “Bu tür kişilerin gerçek hüviyeti ve niteliğini bilmek çok zordur. Örneğin; **Mevlânâ Ahmedî-i Semerkandî**’nin bu tarz beyitleri vardır:

از مو نتوان ساخت میانی که تو داری
وز غنچه سیراب دهانی که تو داری

بر ناله شبهای اسیران نکنی گوش
فریاد از این خواب گرانی که تو داری

Kıldan senin belin gibi bir bel, gonce-i sîrâbdan/taze goncandan senin ağzın gibi bir ağız yapılamaz/olamaz.

Esirlerin geceleri ettikleri ah u feryada kulak asma. Asıl inleme ve feryat, senin sahip olduğun o ağır uykuyadır/uykundan dolayıdır.

Mevlânâ Sultan Muhammed Kûse²⁵-i **Hamâketî**²⁶, nin (sakalının) hicvi hakkında söylenmiş olan şu beyit de onundur:

²⁴ Timurlular devrinde yer alan dinî makamlardan biri “ihtisab”dır. Bu makamın görevlilerine muhtesib ismi verilmiştir. Timurlu Devleti’ndeki bu makamın Selçuklu Devleti’ndekine çok benzediği müşahede edilmektedir. Timurlularda muhtesiblerin çok geniş görev alanı bulunmaktaydı. Cuma gününün hatırlatılması, Cuma namazının uygun bir şekilde eda edilmesi, ezanın vaktinde okunması, vakit namazlarının düzenli bir şekilde kılınması, ibadet yerlerinin inşa edileceği yerlerin tespit edilmesi, imam ve müezzinlerin teftiş edilmesi, çarşı ve pazarın denetlenmesi, alkol tüketiminin önlenmesi, eğlencelerin önüne geçilmesi, yetimlerin korunması, hayat kadınlarının kontrol edilmesi bunlardandır (Yağlı 2014 : 110).

²⁵ Farsça olup Türkçede “köse” şeklinde kullanılmaktadır.

²⁶ Alî Şîr Nevâyî’nin musahiplerinden olup sonradan Babur’un yanında bulunmuştur (Babur 2006: 618, 836).

الا ای کوسه ترک شبان خنجر ایللی
مثال ریش تو گفتم خس موسیچه قندیللی

Ey Hanckar ili (?)'nin köse Türk çobanı! Musîçenin (yuva yapmak için) bir kandil üzerinde topladığı çer çöpe, senin sakalın gibidir, dedim.

Meşhed²⁷'in kubbesine **Hazret-i Sultân-ı Horâsân** bir kandil asmuştu. Mûsîçe²⁸, o kandilin üzerine yuva yapmak için çer çöp toplayıp getirmişti. Onun sakalını, mûsîçenin yuva yapmak için toplayıp getirmiş olduğu o çer çöpe benzetmişlerdi. Bu beyit ile (yukarıda zikredilen) o iki beyit arasında ne kadar çok fark olduğunu göz önüne getirip değerlendirin. Hiç kimse bu beyitleri söyleyenin aynı kişi olduğunu söyleyemez. Bu beyit de onundur ki **Hazret-i Mevlevî'nin/Abdurrahmân-ı Câmî** (öl. 898/1492)²⁹'nin bu gazeline söylenmiş cevaptır:

دی چو دید آن مه مرا از راه گردیدن چه بود
و [آن] روان گشتن به خاک نرم غلطیدن چه بود

Dün, o ay yüzlü güzelin beni gördüğünde yüzünü çevirerek dönüp gitmesi neydi? Onun, "Hâk-i nerm"de yuvarlanıp debelenmesi neydi?

O söylemiştir ki:

در سمرقند آن همه عمدا بگردیدن چه بود
رفتن و آن گه به خاک نرم غلطیدن چه بود

Semerkand'da tamamen kasıtlı olarak dolaşmak/gezmek neydi? Gitmek ve "Hâk-i nerm"de debelenip yuvarlanmak neydi?

Hazret-i Mevlevî, eyyâm-ı levendîde/boş olduğu günlerde **Semerkand**'da gezerken yolu, bir civanın/güzelin "Hâk-i nerm" olarak adlandırılan mahallesine/bulunduğu yere düşmüştü. Zarafet sahibi olan genç: "Bu Horâsân eşeğinin burada ne işi var?" dedi. Bunun üzerine **Hazret-i Mevlevî**: "Hâk-i nerm"de yuvarlanıp debelenmek için gelmiş." dedi. İşte **Mevlânâ Ahmedî**'nin bu matla beyti, ona işaret etmektedir.

²⁷ Horâsân'ın meşhur şehirlerinden olup Herât'ın güneyinde yer almaktadır (Babur 2006: 808).

²⁸ 'Kumru ya da kumru ve üveyik'e benzeyen bir tür kuş (Şükûn 1984: III/1831).

²⁹ İran edebiyatının yetiştirmiş olduğu son büyük ve çok eser kaleme alan şair, edip, sufi ve bilgini olan Mevlânâ Nûreddîn Abdurrahmân b. Nizâmuddîn Muhammed-i Câmî, aslında İsfahanlı bir ailenin çocuğudur. Babası Nizâmuddîn Ahmed, buradan Câm'ın Harcird kasabasına göçmüştür. Câmî, 22 Şa'bân 817/8 Kasım 1414 tarihinde burada doğmuştur. Câmî nisbesini ve mahlasını, doğduğu kasabanın bağlı olduğu Câm şehrinde almıştır. Buradan Herât'a giden babasının yanında, Nizâmîye medresesinde okumuş; Uluğ Bey zamanında Semerkand'a gidip orada Bursalı Kadı-zâde-i Rûmî'den, daha sonra Herât'ta Ali Kuşçu'dan riyaziye dersi almıştır. Böylece devrinin bütün ilimlerini öğrenen Câmî, yaşamış olduğu bir aşk macerasının sonunda, tasavvufa yönelmiş, Herât'ta nakşebendî tarikatı şeyhi Sa'duddîn-i Kâşgârî'ye intisap etmiş ve bu şeyhin kızıyla evlenmiştir. 1465'te tekrar Semerkand'e giden Câmî, burada Sultan Hüseyin-i Baykara (öl. 912/1507), Alî Şîr Nevâyî gibi sultan ve emirlerle dost olmuştur. Ancak bundan sonra Otrar/Fârâb ve Taşkend'de bir müddet kalmıştır. Özellikle tasavvufla olan irtibatı ve seyr ü sülukta almış olduğu merhaleler, onun bir şeyh olmasını gerektirirdi; ancak o, kendisini tamamen ilme vermek için özellikle de kendinde başkalarını irşat etmek salahiyetini görmesine engel olan alçak gönüllülüğü sebebiyle üzerine böyle bir vazife almamıştır. Ayrıca kaleme aldığı eserler vesilesiyle şöhreti ve itibarı artıp bütün İslam âlemine yayılan Câmî, 877/1473'te hacca gitti. Hac yolculuğu sırasında güzergâhında bulunan devletlerin başkanları tarafından büyük saygı ve hürmet görmüştür. Hatta Fâtiḥ Sultan Mehmed, Câmî Halep'te iken ona çeşitli hediyeler göndererek onu İstanbul'a davet etmiştir. Ancak Fâtiḥ'in gönderdiği elçi Halep'e vardığında Câmî, oradan Diyarbakır'a geçmiştir. Câmî, hac dönüşünde Hüseyin-i Baykara'nın kendisi için yaptırmış olduğu medresede ders vermeye başlamıştır. Bu arada Hüseyin-i Baykara ile Alî Şîr Nevâyî, Câmî'nin eserlerini yazdırmak için bazı hattatları görevlendirmişler, dönemin meşhur Bihzâd ve Kâsım Alî gibi ressamlarına da bu eserleri süsletmişlerdir. Fâtiḥ gibi oğlu II. Bâyezîd de Câmî'ye yakın ilgi göstermiş ve mektuplaşmışlardır. Câmî'nin şiir, edebiyat nazariyesi, tasavvuf, hadis, muamma, Arapça nahiv gibi birçok ilimle ilgili çok sayıda eseri bulunmaktadır (Ateş 1968: 392-393).

Emîr Alî Şîr (öl. 906/1501)³⁰, şairlere: “**Kâtibî** (öl. 838/1434-1435 veya 839/1435-1436)³¹’nin *Şutur-hucre* kasidesine³² cevap olarak bir şiir yazınız.” diye buyurdu. **Mevlânâ Ahmedî**, o kasideye **Emîr Alî Şîr** övgüsünde bir cevap yazmıştır. Bu şiiri okurken:

به پیش حجره تو چون شتر زخم زانو
اگر ز حجره چو اشتر برون کنی گردن
Eğer sen hücrenden deve gibi boynunu/başını çıkarırsan senin hücrenin önünde tıpkı deve gibi diz çökerim.

beytine gelince **Emîr Alî Şîr**, **Mevlânâ Ahmedî**’ye: “Hey Adam! Sen beni yeriyor musun?” dedi. Akabinde adamlarına **Mevlânâ Ahmedî**’yi bağlayıp havuza atmalarını emretti. **Emîr Alî Şîr**’in adamları, kendilerine verilen bu emir üzerine **Mevlânâ Ahmedî**’yi tutup havuza atarak onu sudan çıkmış ıslak köpeğe³³ çevirdiler. Havuzun kenarında bir kedi vardı. O kedi, suya düştü ve suda dalıp çıkmaya başladı. Kedinin bu durumunu gören **Mevlânâ Ahmedî**, başını sudan çıkararak: “Ey Emîr! Bu kedi de *Şutur-hucre* kasidesine cevap mı söylemiştir.” diye feryat edip yardım istedi. **Mevlânâ Ahmedî**’nin bu sözleri, **Emîr Alî Şîr**’in hoşuna gitti ve gülmeye başladı. Akabinde **Mevlânâ Ahmedî**’yi bağışladı. Hava çok soğuk olduğu için ona deri bir kürk verdi. **Mevlânâ Ahmedî**, o deri kürk için de bir kaside söyledi. O kasidenin matla beyti şu şekildedir:

مرا يك پوستين انعام از آن مير كلان آمد
که از بوی بدش شهری به فریاد و فغان آمد
Kötü kokusundan dolayı bir şehre ah u feryat ettirecek bir kürk, o yüce Emîr’den bağışlanıp bana hediye edildi.

Bu matla beyit, **Emîr Alî Şîr**’e ulaştıca o hemen irticalen şu beyti cevaben söyledi:

ترا ز آن پوستين انعام کان بوی گران آمد
تو بودی در میان پوستين آن بوی از آن آمد
Sana ihsan edilen/bağışlanan o deri kürkten ağır bir koku geldi. Çünkü sen, o deri kürkün içindeydin, işte o kötü koku ondan (yani senden) geldi.

Horâsân’da kendisine **Alî-i Lârî** denilen başka ilginç bir kişi daha vardı. Onun hüviyeti, şiirlerinden rahatlıkla anlaşılabilir. **Sultan Hüseyin Mîrzâ** (öl. 911/1506)³⁴ (Allah ruhunu şâd eylesin)³⁵, şairlere **Hazret-i Mevlevî**’nin:

³⁰ Türk edebiyatının yetiştirmiş olduğu en seçkin simalardandır. Hem edebiyat ve sanat hamisi olarak hem de *Farsça Dîvânı ve Mecâlisü’n-nefâyis* adlı Türkçe tezkiresi vesilesiyle İran edebiyatında da çok üstün bir mevkie sahiptir. Uygur kabilesine mensup Kîçkine Bahşî’nin oğludur. Herât’ta doğmuş ve yine bu şehirde vefat etmiştir (Ateş 1968: 454).

³¹ Asıl adı Şemsüddîn Muhammed b. Abdillâh olup Turşîz ile Nişâbûr arasında yer alan bir köyde doğmuştur. Doğduğu bu köyden dolayı bazen Turşîzî bazen de Nişâbûrî nisbesiyle anılmıştır. Hat sanatıyla iştiğal ettiği için Kâtibî mahlasını alıp şiirlerinde kullanmıştır. Nişâbûr’dan Herât’a, oradan da Esterâbâd ve Şîrvân’a gitmiş ve Şeyh İbrâhîm’in hizmetine girmiştir. Şîrvân’dan Azarbaycan’a geçerek Sultan İskender b. Kara Yûsuf’un himayesine girmiş ve onu öven çeşitli şiirler kaleme almıştır. Daha sonra oradan İsfahân’a gitmiş ve orada tanıştığı Mevlânâ Hâce Saînüddîn Alî Türke’ye intisap edip onun müridi olmuştur. Kalan ömrünü uzlette geçiren Kâtibî, Esterâbâd’da vefat etmiştir. Kâtibî, Timurîlular dönemi İran şiirinin belli başlı özelliklerinden biri olan sanatlı dille şiir yazma tarzının önde gelen temsilcilerindedir. Onun bu üslûbu bazı İranlı şairlerle Bursalı Ahmed Paşa gibi Türk şairleri tarafından da benimsenmiştir (bak. Vanlıoğlu-Atalay 1994: 155-156; Vanlıoğlu 2002).

³² Kâtibî’nin, kendisinden önce yaşayan Hâcû-yî Kirmânî (öl. 753/1352)’nin birbiriyle ilgisi olmayan şutur-hucre kelimelerini iltizam/i’nât ederek söylemiş olduğu kasidesinden etkilenerek söylediği kaside (Atalay 25-26).

³³ Bu kullanım Türkçede; “sudan çıkmış kedi” şeklindedir.

³⁴ Sanatçı yönüyle tanınan Timurîlular hükümdarı [sal. 1470-1506] (bak. Algar ve Alparslan 1998).

³⁵ كَرَسَ اللهُ مَضْجَعَهُ

من آواره را گر دل به جای خویشتن بودی
کجا زین گونه رسوا گشته در هر انجمن بودی

Eğer gönül, ben avareyi kendi yerine koyarsa acaba bu çeşit bir rezillik her toplumda nerede olur.

matlaı ile başlayan şiirine cevap vermelerini emretti. Bu istek üzerine **Alî-i Lârî**, bu gazelini, **Hazret-i Mevlevî'nin** gazeline cevap olarak söylemiştir:

اگر لعل بدخشان را عقیق شعله آهی ز یوسف مصر من بودی
زلیخا را چون چراغ چشم من سوزد که ای خود کاشکی روی او با روی من بودی

به گرد بیستون از جوی شیرش خسرو پرویز بسی اگر مانع نمی گشتی
قروت و شیر قیماق و پنیر و ماست بهر کوهکن بودی

ز حیض و غازه لیلی و اشک چشم مجنون دشت و صحرا را
شقایقهای نعمان لاله های سرخ و زردش در چمن بودی

عبیر خاک کویش عنبرسا را گلاب افشان برد هر دم
که همچون در و مروارید اشک من به رویش آبرن بودی

علی لاری اگر شعر تو گردد همچو شعر خسرو و جامی
چو طوطی آینه از روح سلمان در سخن با وی حسن بودی

Eğer Bedahşân la'li, benim Mısırlı Yûsuf³⁶'umun ahının alevinden akik olsaydı, Züleyhâ³⁷'yı (doğrudur) benim gözümün çerağı/kandili gibi yakardı ki keşke (o zaman) yüz yüze olsaydık (keşke birbirimize baksaydık).

Eğer Hüsrev-i Pervîz³⁸ engel olmasaydı, Bîsütûn³⁹ civarında onun süt ırmağından Kûh-ken/Ferhâd⁴⁰ için kurut (kaynatıldıktan sonra kurutulmuş yoğurt), süt, kaymak, peynir ve yoğurt olurdu.

Hayz, Leylâ⁴¹'nın allığı ve Mecnûn⁴²'un gözyaşından çöl ve sahrada şakâyık-ı Nu'mân⁴³ ile

³⁶ İsrâiloğulları'na gönderilen peygamberlerden biri olup Hz. Ya'kûb'un oğludur (bak. Harman 2013).

³⁷ Yûsuf kıssasının kadın kahramanıdır. *Kur'ân-ı Kerîm*'de Yûsuf sûresinde Mısır azizinin eşi ve Yûsuf'a âşık olan kadın olarak yer almakta, ancak Züleyhâ'nın (Zelîhâ) adı geçmemektedir. *Tevrat*'ta da Mısır azizinden Potifar adıyla söz edilirken eşinin adı verilmemiş, sadece İslâm sonrası bir Yahudi literatüründe (*Yashar wa-Yesheb*) Züleyha diye anılmıştır (bak. Öztürk 2013).

³⁸ İran'ın efsanevi hükümdarlarından olup İran Sâsânî Padişahu Nûşîrevân'ın torunu, *Hüsrev ü Şîrîn* mesnevisinin erkek kahramanıdır (Tökel 2000: 176-181).

³⁹ Efsaneye göre Ferhâd'ın Şîrîn'in aşkından dolayı deldiği dağdır. İran'da Hemedân'dan dört merhalelik mesafede olup gayet dik ve sarp bir dağdır (Onay 1992: 167).

⁴⁰ Klasik Türk edebiyatı ile Türk halk edebiyatında meşhur bir aşk hikâyesinin kahramanıdır. Bu aşk hikâyesine göre Ferhâd, daima suyolları yapmakla ünlü bir mühendis-mimar veya ressam hüviyetindedir. Tarihî ve gerçek kişiliği meçhul olan, milliyeti ve mensup olduğu sosyal tabaka çeşitli mesnevi müelliflerince farklı gösterilen Ferhâd'ın en önemli vasfı sevdiği Şîrîn'in aşkı ile dağları delmesidir. Bundan dolayı kendisine dağ delen anlamında "kûh-ken" de denilmektedir (bak. Kurnaz 1995).

⁴¹ Leylâ ve Mecnûn adlı meşhur aşk hikâyesinin kadın kahramanının adıdır. Leylâ; bir rivayete göre Mecnûn ile aynı kabileye mensup, başka bir rivayete göre de Mecnûn'un amcasının kızı olan Leylâ bint Mehdî el-Âmiriyye'dir (bak. Durmuş 2003a).

⁴² *Leylâ ve Mecnûn* adlı meşhur aşk hikâyesinin erkek kahramanının lakabıdır. Leylâ'ya karşı duyduğu aştan aklını kaybettiği için bu lakabı almış, aldığı bu lakap daha sonra onun isminin yerine geçmiştir. Adı, kabilesi, nisbesi ve soy kütüğü ile gerçek veya hayalî bir şahıs olduğu konusunda birbiriyle çelişen çeşitli rivayetler bulunmaktadır. Ancak şiirlerinde geçen bazı ipuçlarından hareketle onun gerçek bir şahıs olup Emevîler'in ilk zamanlarında yaşadığı, adının Kays b. Mülevvah b. Müzâhim olduğu, Âmir b. Sa'saa kabilesine mensup bulunduğu yolundaki rivayetler daha sağlam görülüp kabul edilmiştir (bak. Durmuş 2003).

⁴³ Gelincik çiçeği. Arapça karşılığı "şakâyık"tır. Münzir oğlu Nu'mân, bir gezinti sırasında birçok gelincik çiçeği görmüş; gördüğü bu manzara çok hoşuna gitmiş, bu çiçeklerin korunmasını emir ve koparılmasını yasaklamıştır.

sarı ve kırmızı lâleler çimenlikte olurdu.

Her zaman onun mahallesinin toprağının kokusu, amber ve gülsuyu saçıyor ki benim gözyaşım inci gibi yüzüne ilaç/şifa versin.

Ey **Alî-i Lârî**, eğer senin şiirin **Hüsrev**⁴⁴ (öl. 725/1325) ve **Câmî**'nin şiiri gibi olursa, aynadaki papağan gibi söz söylemede **Selmân**⁴⁵'in ruhundan daha hoş/güzel olursun.

Bu sırada **Emîr Muhammed Hâcî-i Semerkandî**:

آسمان ز انجم زره پوشیده هر شب تا سحر
تا خدنگ آه من بر وی نیاید کارگر

Gökyüzü, her gece şafak vaktine/sabaha kadar benim ah okumun ona ulaşip tesir etmemesi için yıldızlardan zırh giyinirdi.

matlaî ile başlayan şiirini, **Horâsân**'a göndermişti. **Alî-i Lârî**, bu şiire şu şekilde cevap vermiştir:

برقعی بر تخت سلطان از ترنج افشاند نارنج هر سحر
پوست یوز و پلنگ از زخم تیرش مهر می آرد سپر

دختر سلطان مشرق را که زال چرخ صبح اسفیده کرد
شاه مغرب کرد ازاله دختر خون شفق دادش خیر

ینکه کی چون کرد زهره مشتری از بهر ساچق یک طبق
کرد پر در از کواکب از سپهرش چادر او از ستر

کوفت [کوس] چرخ و سنج ماه و خور مریخ بر بام زحل
کرد حنا و نگار از خون ثورش در تغار چرخ تر

از دنائیر و دراهم گر علی لاری نیابد ای
همچو بنایی و قاسم احمدی گو باد بر کیر اولار

Güneş, her seher, sultanın tahtına turunç ve narenci/portakal (çiçekleri)nden bir burka serdi/sererdi. Onu ok yarasından korumak için ona pars ve kaplan derisinden kalkan yaptı.

Felek, doğu hükümdarının kızını sabah vakti kırmızıdan beyaza döndürdü. Batının hükümdarı kan gibi kırmızı şafağın kızını izale ettiğini ona haber verdi.

Bundan dolayı bu çiçeğe lâle-i Nu'mân, şakâyık-ı Nu'mân ve şakâyıku'n-nu'mâniyye de denilmiştir (Onay 1992: 274).

⁴⁴ Kendisine "Türk-i Hindistânî/Hindistanlı Türk" diyen ve Farsça şiir söyleyen şairlerin önde gelenlerinden olan Hüsrev-i Dihlevî, Delhî'nin kuzeyinde bulunan Patiyâlî şehrinde doğmuştur. Delhi sultanlarından Şemsüddîn İltutmuş ve haleflerinin hizmetinde bulunan babası Emîr Seyfuddîn Mahmûd, Keş şehriden Hindistan'a göç etmiş Laçin Türklerinin beylerindendi. Çok erken yaşlarda şiire merak saran ve şiir söylemeye başlayan Hüsrev-i Dihlevî, Gıyâseddîn Balaban döneminde birçok devlet erkânının himayesinde bulunmuştur. Ayrıca dönemin meşhur sufilerinden Nizâmüddîn Evliyâ'nın meclislerine devam edip onun terbiyesine girmiştir. Hüsrev-i Dihlevî, şairliğinin yanında "veli" olarak da tanınmıştır. Ayrıca çok iyi bir musikişinas olduğu kabul edilen Hüsrev-i Dihlevî, Hindistan kavval'larının piri kabul edilmektedir. 725/1325 tarihinde vefat etmiştir (Ateş 1968: 233-235). *Tuhfetü's-sığâr*, *Vasatü'l-hayât*, *Gurretü'l-kemâl*, *Bakıyye-i Nakıyye* ve *Nihâyetü'l-kemâl* isimli divanlarının yanında Hamsesini oluşturan *Matla'u'l-envâr*, *Şîrin ü Hüsrev*, *Mecnûn u Leylî*, *Heşt-bihişt*, *Âyîne-i İskenderî* mesnevileri ile *Kırânü's-sa'deyn*, *Miftâhu'l-fütûh*, *Aşika*, *Nuh-sipîhr*, *Tugluk-nâme* adlarında tarihî mesnevileri bulunmaktadır (Ateş 1968: 235-251; Kurtuluş 1995: 136-137).

⁴⁵ Şiirlerinde Selmân mahlasını kullanan Hâce Cemâlüddîn Selmân b. Alâüddîn Muhammed XIV. asrın en tanınmış şairlerindedir. Gençliğinde İlhanlıların tanınmış veziri Gıyâseddîn Muhammed ile İlhanlı hükümdarı Ebû Sa'îd Bahâdır'ın hizmetinde bulunduktan sonra, Celâyirîlilerden Şeyh Hasan-ı Büzürg ve zevcesi Dilşâd Hatun'un mâdihi sıfatı ile Bağdat'a gitmiş ve orada dönemin seçkin simalarından biri olmuştur. Bu sırada Nâsir-i Buhârî, İbn Yemîn, Hâfız-ı Şîrâzî, Ubeyd-i Zekânî gibi büyük şairler, Bağdad'a ya onun yanına gelmişler ya da şiirlerini göndermişlerdir. Selmân, Şeyh Hasan-ı Büzürg'den sonra oğlu Şeyh Üveys Bahâdır Han'ın saray şairi olmuş ve önemli eserlerini, onun arzusuyla onun adına kaleme almıştır. Bu sırada vezir ve civar hükümdarları için de çeşitli medhiyeler yazmıştır (Ateş 1968: 279-285).

Yenge (?), Zühre gibi Müşteriyi saçak/saçı için bir tabak yapınca ona yıldızlardan inci doldurdu, onun feleğe benzeyen çadırının perdesini/hicabını kapattı. Feleğin kösünü, Ayın çalparasını, Merihin güneşini/ışığını, Zühalin çatısında çaldı. Felek, tagarda/büyük toprak leğende onun **Sevrinin** kanından kına ve boya yaptı/karıştırdı. Eğer **Alî-i Lârî** dinar ve dirhemden bir parça/hisse bulamazsa **Benâyî**⁴⁶ ve **Kâsım Ahmedî** gibi söyle de onlar kîri/penisi üzere olsun.(?)

Şâhruhiye⁴⁷'de **Emîr Alî Şîr**'in Türkçe şiirlerine çok hoş ve güzel cevaplar yazan/nazireler söyleyen bir aksak Türk bulunmaktaydı. Ancak o kıssahanın⁴⁸ kelliği vardı. Fars diliyle onu şu şekilde hicvetmişti:

كى به كيرم سر كل سابقه اى بود ازل
بلکه بر خايه من صدقه شدى صد سر كل

اى كللك ريش ميندار كه آن بر منهت
هست بر خايه [و] مويم رخ و ريش تو بدل

سر بى موى تو گويم مثلا كير من است
كون بى موى تو اين است مگر مثل و مثل

خنده ها چون بكنند بر سر كل لاده كسان
بر سر كل سیه روی زدى نحس زحل

همچو وی برف صفت كله وی شوره کند
كل شكفت است به كير سر من مثل حمل

لنگ لنگان چو روم مجلس تو اى مداح
عذر من بشنو [و] با من تو مکن کل کل گل

Ezelden beri kel baş, penisime nasıl galip/üstün olur. Tam tersine yüzlerce kel baş, hayâma sadaka/feda olmuştur.

Ey kıl kalem!⁴⁹ Sen onu (yani hayâsı üstündeki penisi) kükremiş aslan zannetme. Benim kılım hayâmda, seninki yüzünde olup (benimkisi) seninkine galiptir.

Senin kılsız başının, benim penisim misali olduğunu söylerim. (Acaba) senin kılsız kığın, bunun benzeri ve misli midir?⁵⁰

Kel başa aptal kişiler gülünce Zühal'in uğursuzluğu, kel başa kara yüzünü çaldı (yani onu rezil rüsva etti).

(Zühal'in/Satürn'ün uğursuzluğu) onun gibi çorak başı lekelerle donatır (yani rezil eder).

(Böylece) kel, Hamel/Koç (burcu) misali ucu açık penisim gibi açılır.

Ey meddah! Meclisine ağır aksak topallayarak gelince özrümü görüp başımı (homurtuyla) şişirme.

⁴⁶ Timurlular döneminin meşhur şairlerinden olan Benâyî'nin tam adı Mevlânâ Kemâlüddîn Alî Şîr b. Ustâd Muhammed Han Mî'mâr-ı Herevî'dir. Babasının mimar oluşundan dolayı bu mahlası aldığı tahmin edilmektedir. Herât'ta doğmuş, Alî Şîr Nevâyî'nin çevresinde yetişmiştir. Kaynaklarda Nevâyî ile aralarında olan çekişmeden bahsedilmektedir. Bir dönem Herât'tan ayrılıp Akkoyunlulardan Sultan Ya'kûb'un yanına, Tebrîz'e gitmiştir. Bu sultanın ölümünden sonra tekrar Herât'a dönmüştür. Hayatının sonlarına doğru Hâlî mahlasını kullanmıştır. Şâh İsmâ'îl-i Safevî'nin Semerkand'da gerçekleştirdiği katliamda, 918/1512 tarihinde öldürülmüştür (Ateş 1968: 461-462; Kartal 2019: 637-653).

⁴⁷ Eski adı Fenâket ve Benâket olup Hocend ile Taşkend arasında, Sır-Derya üzerinde yer almaktadır (Babur 2006: 841).

⁴⁸ Dipnotta, "kıssahan" kelimesi yerine nüsha farkı olarak "civân/genç" kelimesi verilmektedir.

⁴⁹ Burada şair, rakiplerin penisini kıl kaleme benzeterek küçümsemektedir.

⁵⁰ Burada şair, senin kılsız kığın benim penisime benzeyemez demek istemektedir.

Bu gazel de insanı şaşırtan acayip olay ve durumlardan biridir. Ancak şair **Mevlânâ Hasan Şâh**⁵¹'in (şairlikteki) derecesi, şairler topluluğunun en üstünde olduğu için bu bizi şaşırtmıyor. Çünkü onun şiirlerinde çeşitli zarafet ve incelikler yer almakta şiire getirdiği yenilikler bulunmaktadır. Kedhudâlık/damatlık cihetiyle içerisinde birçok latife ve inceliğin bulunduğu bir kaside söylemiştir. O kaside şu şekildedir:

در شعر و در ندیمی و در علم و در ادب
نی در عجم یکی چو من است و نه در عرب

دنیای دون که قدر ندارد به خاشه‌ای
در چشم همتم چو خلالی است از خشب

استاد عصر خویشم و هر جا که می روم
از مگه، مصر و شام و دمشق است تا حلب

ایم حسب بس است که بگذشتم از نود
در لطف شعر و طبع مرا بس بود نسب

بیت من است از همه ابیات شاه بیت
شعر من است از همه اشعار منتخب

لیکن به دور خسرو غازی در این دیار
امسال او قتاد مرا حالت عجب

کو محرمی چنانکه توانم حدیث گفت
تا خود چه بود حاصل عمرم و ما کسب

عمرم به سر رسیده و در حالت چنین
در سال هشتصد و نود و نه سر رجب

در خانه جنگ کردم و بردند بنده را
در پیش قاضی که عزیز است و منتخب

بار شریعت است که اشتر نمی کشد
آن اشتری که تنگ برو باشد و حطب

آنجا فتاد کوکیم از اوج تا حضیض
آنجا رسید اخترم از رأس تا ذنب

دار القضا و بحث زن و شوی و جنگ و بانگ
از بعد گفتگوی به صد عیب و صد شغب

بگشاد پا ولی سر خود را خزید باز
با آنکه هرگزش نزدم از سر غضب

سوگند می‌خورم به کلام خدای خود

⁵¹ Şâhruh döneminden itibaren Timurlu saltanatında önemli görevlerde bulunan kimselere methiye ve mersiye yazan, çeşitli vesilelerle bir kısmı müstehcen hicivler kaleme alan Hasan Şâh, Horâsân'ın ünlü şairlerindedir. Gençlik dönemlerinde, Mâzenderân ve Fars'ın yöneticisi Sultan Muhammed b. Mîrzâ Baysungur'un yanında bulunmuştur. Mîrzâ'nın ölümünden sonra Herât'a gelmiş ve buraya yerleşmiştir. Sultan Hüseyin-i Baykara, Horâsân'ı ele geçirince hem onun sarayına girmiş hem de Alî Şîr Nevâyî'nin dikkatini çekip onun himayesini kazanmış ve kendi vefatına kadar Nevâyî'nin hizmetinde kalmıştır. Meclislerine katıldığı Alî Şîr Nevâyî: "Şâhruh Mîrzâ zamanından bu kutlu zamana kadar pek çok sultan, ekâbir ve eşraf ile ilgili yazdığı mersiyele ile meşhurdur. Kendisi hoş-sohbet ve alaycı mizaçlı kişi olduğundan alayla karışık şiirleri ve kıt'aları çoktur." diyerek onun şiirdeki hüviyetini dile getirmiştir. Özellikle irticalen söylemiş olduğu şiirlerle tanınmıştır (Rejepova 2019: 78-79; Nevâyî 2001: I/400, II/82-83).

از ابتدای فاتحه تا سوره و قُب

در جامه خواب آنچه ز مردی و راستی است
تا قدر و قوتی که مرا بود در عصب

من باوجود پیری خود کار کرده‌ام
گاهی دو هفته يك شب و گه هفته‌ای دو شب

سودای پیرمرد حریص و زن جوان
تا روز بوسه‌های جوانانه چپ و چپ

لب از لب حبیب جدا کرده‌ام به زور
می جویمش کنون من دیوانه لب به لب

او هم فتاده است به چاهی چو آن کسی
کو از مناره‌ای بفتد بر زمین ترب

اکنون هزار ساله ره اندر میان شده
از دلبری که دور نبودیم يك وجب

در سر از آن شراب نمانده بجز خمار
خارم به پا شکسته ازو پا شده به طپ

آیم ز سر گذشته و از غصه می طپم
کس نیست گویدم که در این آب و گل مطپ

مشکل حکایتی است کسی را به آن کسی
کاو دست راست باز نداند ز دست چپ

در حالتی که گوشت ز ناخن جدا شود
آن خار خار در دل در دست با جرب

مصحف به فال خویش گشادم به فال من
تَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ آمد و وَ تَبَّتْ

مادرزن حسود و برادرزن مسر
یا رب کنند حشر قیامت به بولهب

تعلیم می دهند که او پیر و تو جوان
در دست هرچه داشته باشد از او بقپ

ترک‌اند هردوشان سخنی گر دو می کنم
آن گویدم که تگ تور و آن گوید اغزی یب

اول ایته دور که بار تورور من ایته من که یوق
اول ایته دور که یوق نیمه هر قیدا بولسه تب

نحسند مثل عقرب و مریخ هردوشان
زن همچو ذو ذنابه و مادر چو ذو ذنب

دشنام می دهند و به جائی نمی رسد
مانند خارجی که کند بر امام سب

مانند دشمنی که شبیخون همی زند
از ترکتاز بر سر من می‌کنند دب

نا آمده قمار چو برگشت داو من
هر بار من دو خر زنم و هردو چهار لب

در تنگنای ششدرم و مات ماندهام
در باختم هر آنچه مرا بد به يك قدب

مانند کودکی که نکرده سبق درست
و آنگه معلمش بگذارد سوی ادب

دیوانه گشتهام سخن من به ربط نیست
همچون کسی که بوزه خورد یا که کنب

فرزند نیز مرده و مانده نبیره‌ها
طفلان نا رسیده رسیده به جد ز اب

القصة همچو حمزه به صد مار کشتهام
عمر و امیه نیستم و معدی کرب

زن سنت است خواستن اما گذاشتن
نه فرض و واجب است، نه سنت نه مستحب

مردم عزب به خانه قاضی درون شوند
یا رب مرا چه شد که برون آدم عزب

شکر خدا که قاضی شهر هری نیم
بر قول کاظمی من گیدی زن جلب

در سلك آدمی صفتانم خری نیم
یا اشتري که کش نه مهار است و نه خطب

با آنکه وا گذاشتم آن شوم و فارغم
ترسم که دره‌ای نخورم تب تب تپ

شکر خدا خلاص شدم از زنی که او
کاهل نماز بود چو حَمَّالَةَ الْحَطَبِ

فردا به روز حشر که قاضی شود خدا
آنجا جواب دعوی خود می کنم طلب

يك لحظه گوش دار و به فریاد من برس
ای رزق خلق را کف کافی تو سبب

از بی زنی است خانه خرابی و درد دل
وز مفلسی است این الم و رنج و آن تعب

دری است نظم من به لطافت، ولی چه سود
در در کدام گوش توان کرد بی ذهب

القاب بنده خواجه حسن شاه شاعر است
اکنون فتاده است به این نام و این لقب

در حق این کمینه به حق خدا یکی است
... ار کنند بپوشند چارقب

کو آن کسی که شربت آبی به من دهد
چه جای شربتی که بود در علاج تب

ترسم بسان غوره کند روی خود ترش
از هرکه التماس کنم خوشه‌ای عنب

ای دل وفا مجوی ز شمشیر و اسب و زن
شفتالو از چنار نیابی و از غرب

مردان ببین که از جهت زن چه می کشند
ای روی زن سیاه به هردو جهان چو شب

Hem şiir hem nedimlik hem ilim hem de edepte, ne Acem ne de Arap'ta benim gibi biri yoktur.

Bir çöp kadar değeri olmayan (bu) aşağı/değersiz dünya, benim himmet nazarımda haşebden/odundan bir çöp/çubuk gibidir (yani hiçbir önemi ve kıymeti yoktur).

Mekke'den Mısır ve Şâm'a, Dımuşk/Dımaşk'tan Haleb'e kadar gittiğim her yerde, kendi dönemimin üstadıyım.

Doksan yaşımı geçmiş olmam bana haseb/asalet olarak yeter. Şiir ve tab'ın/şiir söyleme yeteneğinin vermiş olduğu lütuf, bana nesep olarak yeter.

Bütün beyitlerin şah beyti, benim beytimdir. Bütün şiirlerden seçilmiş olan şiir, benim şiirimdir.

Ancak bu yıl, bu diyarda **Hüsrev Gazi'**den ayrı kalmakla⁵² bende garip/şaşılacak bir hal oluştu (yani ben garip bir duruma düştüm).

Mahremimle/eşimle ilgili (ne olduğuna/gerçekleştiğine dair) bir olay anlatabilirim. Kendi hayatımın hâsılı/neticesi ne oldu ve biz (bundan) ne kazandık.

Böyle bir durumda sekiz yüz doksan dokuz yılı Receb⁵³ ayının başında ömrüm nasıl geçmişti ve durumum nasıldı.

Evde (eşimle) kavga ettim ve bu bendeyi/hakiri, aziz ve seçkin olan bir kadının/hâkimin huzuruna götürdüler.

Şeriatın yükü, bu dar ve sıkıntılı yolda deveye çekemeyeceği kadar yüklenmiş odun gibi bir ağırlıktır.

Orada, yıldızım zirveden alçağa düştü. Orada yıldızım baştan kuyruğa ulaştı/düştü, yani ben (tamamen) çöktüm ve mahvoldum.

Mahkeme(de) yüzlerce ayıp/kusur ve yüzlerce fesat/fitne söylenip konuşulduktan sonra, karı koca bahsi/ilişkisi, tartışması ve karşılıklı bağışması mevzubahis edildi.

O bana ayak diredi ve başkaldırdı. Ancak ben (onun bu tavrı vesilesiyle bende oluşan) öfke ve sinirden dolayı ona (asla) vurmam.

(Kur'ân-ı Kerîm'in ilk süresi olan) Fâtiha'nın başından/başlangıcından Vekab suresine (Felak suresine) kadar Allah'ın kelamı üzerine yemin ediyorum.

(Yemin ederim ki) yatakta erkeklik ve doğruluktan yana/erkeklik ve doğruluğun gerektirdiği yönde kuvvet ve kudretim nispetinde hareket ettim.

Ben, yaşlılığım rağmen bazen iki haftada bir gece bazen de bir haftada iki gece kendi işimi yapmış/sorumluluğumu yerine getirmişim.

Hırslı yaşlı bir adamın ve genç bir kadının sevdası, civanane/gençlikteki öpücüklerin devam ettiği güne kadardır.

Dudağı, sevgilinin dudağından güçlkle ayırdım. Şimdi ben dudak dudağa olan divaneliği(mi) arıyorum.

O, bir kuyuya düşmüş kimse gibidir. O, bir minareden sert bir yere düşmüş kimse gibidir. Şimdi arasından bin yıl geçti. Bir dilberden bir karış olsun ayrı olmadım.

Baş(im)da o şaraptan dolayı humârdan/baş ağrısından başka bir şey kalmadı. Diken ayağымda kırılmış, ondan dolayı ayağım sakatlanmış.

İş isten geçmiş, ben ise gamdan titriyorum. Bana, bu su ve çamurda debelenme diyecek hiç kimse yok.

Zorluk şurada ki (maalesef) sağını solundan ayırt edemeyecek bir kişi var karşımda.

(Eğer) et turnaktan ayrılırsa diken ister elde olsun ister gönülde (o), tıpkı uyuz gibidir.

⁵² "Hüsrev Gazi'den ayrı kalmakla" kısmı, "Hüsrev Gazi devrinde" şeklinde de düşünülebilir.

⁵³ Miladi 1494 yılının Nisan ayı.

Kendi falım için *Mushaf'ı/Kur'ân-ı Kerîm*'i açtım. Benim falıma onda **تَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ وَتَبَّ** ayeti⁵⁴ çıktı.

Ey Rabbim! Kıskanç kayınvalide ve soğuk/ilgisiz kayınbirader, kıyamet gününde Ebû Leheb⁵⁵ ile haşrolsun/kıyamet günü dirilip bir araya gelsin.

Onun yaşlı, senin de genç olduğunu öğretiyorlar. Senin elinde her ne varsa ona sahip ol (yani sen onu kap, al götür).

Türk oldukları için her ikisiyle de Türkçe konuşuyorum. Ona: “**تَك تَوْر**/**tek tur** (düzgün dur)” dedim. O da bana: “**اَغْزَى يَب**/**ağzı yap** (ağzını kapat)” dedi.

Ol aytadur ki bar turur men ayta men ki yok

Ol aytatur ki yok nime her kayda bolsa tep

O söyler ki vardır, ben söylerim ki yok. Her nerede olursa olsun, o yok diye söyler.

Her ikisi de tıpkı Akreb ve Mirrîh/Merih gibi uğursuzdurlar. Kadın, (akreb gibi) zû-zunâbedir/kuyrukludur. Anne, Mirrîh (Merih gibi) günahkârdır.

İmama küfreden haricî gibi küfrederler/kötü söz söylerler, ancak bir yere varamazlar/ulaşamazlar.

Gece baskını yapan bir düşman gibi (yaptıkları) yağmadan/yağma ile başımın etini yediler (yani gece bana düşmanca saldırıp üzerime atılıyorlar).

Kumar oynamadan şans bana dönüyor. Her zaman iki eşek yüküm var/iki deliğe atarım, her ikisinin de dört dudağı var/her ikisi de dört dudaktan geçer. (?)

Altı kapımın kapanmasıyla mat oldum. Benim için kötü olan her şeyi bir ayakta kaybettim (yani kapılarımı kapatmış ve beni mat etmiş, yenilmişim ve elimdeki var olan her şeyi kaybetmişim).

Dersini doğru dürüst yapmayan bir çocuk gibi öğretmeni ona edeple ilgili (konulardan) bahsetmez olmuştur/onun öğretmeni edep yolunu bırakmıştır.

Boza yiyen ya da şarap içen bir kişi gibi ben de divane olmuşum. Sözüm de ilgisiz ve alakasız olmuştur.

Çocuk da ölmüş, (geriye) kız torun kalmış. Olgunlaşmamış çocuklar, babadan ataya ulaşmış.

Neticede Hamza (hikâyesinde olduğu)⁵⁶ gibi yüzlerce yılan öldürmüşüm. **Ömer**⁵⁷ (öl. 23/644), **Ümeyye**⁵⁸ (VI. yy) ve **Ma'dîkerib**⁵⁹ (ö. 21/641-42) değilim.

(Evlenmek için) kadına talip olmak sünnettir. Ancak kadını bırakmak, ne farz ne vacip ne sünnet ne de müstehaptır.

Bekâr kişi, kadının/hâkimin evine girmek istiyor. Ey Rabbim! Bana ne oluyor ki bekâr çıktım.

Allah'a şükürler olsun ki **Herât** şehrinin kadısı değilim. **Kâzımî**⁶⁰'nin sözüne göre ben deyyusum, kadın ise fahişedir.

İnsanlık silkinde/fitratında eşek sıfatlı değilim. Ya da ne yularla çekilen ne de odun çekilen bir deve değilim.

O uğursuzdan fariğ olup kurtulmama rağmen, şak şak diye bir kırbaç yemeyeyim diye korkuyorum.

⁵⁴ Leheb suresi, ayet 1. Meali: “Kahrolsun Ebû Leheb! Nitekim kahroldu, yok olup gitti.”

⁵⁵ Hz. Peygamber'in amcasıdır. Mekke'nin ileri gelenleri arasında yer alan Ebû Leheb, İslâmiyet'ten önce Resûl-i Ekrem'in dostuydu. Nitekim iki oğlu Utbe ile Uteybe'yi onun kızları Rukıyye ve Ümmü Külsûm ile evlendirmişti. Ancak peygamber olduktan sonra kendisine şiddetle karşı çıkmış ve en azılı düşmanlarından olmuştur (bak. Kapar 1994).

⁵⁶ Hz. Peygamber'in amcası Hz. Hamza'nın (ö. 3/625) menkıbевî hayatı etrafında oluşan ve anlatılan hikâyeler.

⁵⁷ Dört halifenin ikincisi.

⁵⁸ Kureyş kabilesinin en önemli iki kolundan biri olan Emevîler'in atasıdır. Babası Hz. Peygamber'in dedesi Hâşim'in ikiz kardeşi Abdüşems'tir (bak. Yiğit 2012).

⁵⁹ Muhadramûn şairlerinden olup cengâver sahâbilerdendir. Şiirleri genellikle savaş ve kabilesinin methiyle ilgilidir (bak. Sezikli 1991).

⁶⁰ İsnâaşeriyye'nin yedinci imamı olup Ca'fer-i Sâdık'ın oğludur (bak. Öz 2020; Gölpınarlı 1979: 116-131).

Allah'a şükür olsun ki **حَمَّالَةَ الْخَطْبِ** ayeti fehvasınca⁶¹ namazda tembellik/gevşeklik eden bir kadından kurtuldum.

Yarın, Yüce Allah'ın kadı/hâkim olup hükmedeceği mahşer gününde bana sorulduğunda kendi davamı talep edeceğim.

Bir an olsun kulak ver/dinle ve benim feryadımı duy/işit. İnsanların rızkı için senin kifayetli elin sebep olarak yeter.

Hanenin harap ve gönlün dertli oluşu, kadın olmayışındandır/kadınsızlıktandır. Bu elem ve eziyet, o sıkıntı da yoksulluktandır.

Benim şiirim, letafet ve zariflikte bir incidir. Ancak ne fayda! İnci, altın olmadan hangi kulakta bulunabilir.

Bendeniz **Hâce Hasan Şâh**'ın lakabı, şairdir. Şimdi bu nam ve lakap düşmüştür.

Bu aciz kulunuz yanında gerçekten Allah bir tanedir. Eğer onu giyerlerse altından kıyafetler dikerim (yani eğer beğenirlerse şiir söylerim).

Sıtma ateşini düşürecek şerbeti bırak, bana bir bardak şerbet-i âbî/su şerbeti verecek kişi nerede?

Koruk gibi kendi yüzünü ekşitmekten korkarım. Bundan dolayı her (bir) kişiden tatlı bir üzüm isterim. (Korkarım ki her kimden tatlı bir salkım üzüm istesem, yüzünü bana koruk gibi ekşitecektir.)

Ey gönül! Kılıç, at ve kadından vefa arama/umma. Çınardan ve kavaktan seftali arama.

Erkeklerin kadınlardan neler çektiklerini bir gör. Siyah yüzlü kadından dolayı her iki cihan da gece gibidir.

Bu kaside almış beyittir. Ancak aklıma şu an bunlar geldi.⁶² Diğer taraftan onun hicivle ilgili kasideleri ve kıt'aları sayısızdır. **Mevlânâ Hasan Şâh** ile ilgili latifelerden biri şu şekildedir:

Mevlânâ Hasan Şâh, bir kış mevsiminde tam anlamıyla aç açıkta kaldığı için oğluna: "Başına mavi bir sarık sar, üzerine mavi bir elbise giy ve **Emîr Alî Şîr**'in evine git. Emîr, seni bu vaziyette gördüğünde, senin matem içerisinde olduğunu anlar ve hemen durumunu sorar. O zaman ona: 'babam dâru'l-fenâdan/fani âlemden dâru'l-bekâya/ebedî âleme göçtü (yani öldü).' de. Senin vereceğin bu cevap üzerine Emîr, sana kefen ve cenaze masraflarının karşılanması için bir şeyler (yani para) verecektir. Sana verdiği (parayı) al, pazara git, oradan (o parayla) yiyecek ve içecek al ve onları eve getir." der. **Mevlânâ Hasan Şâh**'ın oğlu, bu vaziyette **Emîr Alî Şîr**'in evine geldi. **Mevlânâ Hasan Şâh**'ın oğlunu bu hüviyette gören **Emîr Alî Şîr**, hizmetçilerini göndererek onu yanına çağırtdı ve ona: "Senin bu durumun nedir?" diye sordu. O da **Emîr Alî Şîr**'e: "Babam öldü, ömrünü size bahşetti." dedi. Bunu duyan **Emîr Alî Şîr** çok üzülüp hüznüldü ve 'Çok yazık! **Mevlânâ Hasan Şâh** dönemin ender kişilerindendi.' diyerek ona üç yüz hani verdi. Üç yüz haniyi alan **Mevlânâ Hasan Şâh**'ın oğlu, oradan ayrılıp pazara gitti. Babasının kendisine almasını söylediği şeyleri pazardan satın aldı ve onları eve getirdi. Ertesi gün **Mevlânâ Hasan Şâh**, **Emîr Alî Şîr**'in evine geldi. **Emîr Alî Şîr**, onu görünce gülmekten kırıldı ve ona: "Ey Molla! Hani siz ölmüştünüz. Bu hal de ne?" dedi. Bunun üzerine **Mevlânâ Hasan Şâh**, **Emîr Alî Şîr**'e: "Ey Emîr! Eğer o ihsanda bulunmamış olsaydın, işte ben o zaman ölürdüm." şeklinde cevap verdi. **Mevlânâ Hasan Şâh**'ın vermiş olduğu bu cevap karşısında **Emîr Alî Şîr**, ona uygun giyim kuşam ile bin kebek/kepek dinarı verdi.

III

Bu çalışmaya konu olan üçüncü bölüm, "در بیان ارسال نمودن جناب میدع البدایع مخترع الروایع مولانا یوسف" نقاش صورت اعجوبة العجايب مولانا ريش الدين ابو المحاسن قاضى جادك به مجلس همايون و انبساط نمودن حضرت سلطنت شعاری از Bedâlar meydana getirip icat eden, yeni ve görülmemiş şeyler yapıp ortaya çıkaran Mevlânâ Yûsuf-ı Nakkâş'ın Mevlânâ Rîşüddîn Ebu'l-mehâsin Kadı Câdek'in çok garip ve enteresan resmini sultanın kutlu meclisine göndermesi ve saltanat sahibi sultanın o resmi

⁶¹ Tebbet suresi ayet 4'ten nakis iktibas. Meali: "Odun taşıyıcısı, lâf getirip götüren, fitneci karısıyla birlikte."

⁶² Vâsîfî, burada aklına gelen 54 beyte yer vermiştir.

gördüğünde gülmesi hakkında" başlığını taşımaktadır. Bu bölümde Vâsîfî, önce Mevlânâ Yûsuf-ı Nakkâş'ın Kadı Câdek'in insanı şaşırtıp hayrete düşüren çok garip bir resmini yapması ve onu Sultan Muhammed Bahâdır'ın meclisine göndermesinden, gönderilen bu resmin hüviyetinden memnun olan sultanın gülüp neşelenmesinden, yine sultanın üzüntülü zamanlarında onun neşelenip mutlu olması için **Bihzâd**'ın hemen insanı cezbeden bir resim çizip veya kişiyi etkileyen bir heykel yapıp onu sultana götürmesinden, hatta Bihzâd'ın Emîr Baba Mahmûd'un resmini, çeşitli şekillerde çizip onu sultana takdim etmesinden bahsetmektedir. Ayrıca bu bölümde; Sultan Hüseyin Mîrzâ zamanında Gevherşâd Bigüm medresesi tahtının üzerinde zencefil satan çok uzun ve yoğun sakala sahip Hâce İsmâ'îl-i Hisârî, sultanın Eşheb isimli atının ölümü, kıvılcım yiyen kuş ve Behzâd'ın yaptığı Ali Şîr'in resmi ile ilgili hikâyeye de yer verilmiştir. Bu bölümün tercümesi şu şekildedir (Vâsîfî 1340: 140-150):

Mevlânâ Yûsuf-ı Nakkâş'ın Sultan Muhammed Bahâdır'ın Meclisine Gönderdiği Resim

929/1522 yılının Muharremü'l-harâm ayının bir Cuma sabahı, yeni ve daha önce müşahede edilmeyen güzel şeyler çizen musavvir/ressam, gayb sayfasına sanatlı eserler yazan ve görülmemiş hoş ve çekici şekiller çizen kalemle sabahın çok yaşlı, ak sakallı pirinin tasvirini, hem gülüp eğlenmek ve neşelenip ferahlamak için hem de gündüz vakti cihanı aydınlatan âlemin sığınağı olan padişahın sevinci ve mutluluğu için lacivert feleğin mine levhasına çizdi. Onun uzun sakalının kıllarını, nurdan iplerden yaparak yüce parlak şule hatlarından/hüzmelerinden olan fitilleri de onun üzerine saçtı/döktü. Hazret-i sultanu'l-a'zam, tüm millet ve ümmet meliklerinin delili, emir ve hükümler dairesinin merkezi, hilafet ayının onunla görüldüğü, memleket yıldızının onun adaletiyle parladığı felek görkemli⁶³:

Nazm:

شاهی که قصر او ز ثریا نشان دهد
درگاه عالیش ز حوادث امان دهد

Kasrı, Süreyyâ⁶⁴ dan nişan veren; yüce dergâhı, havadisten aman veren bir sultandır.

İslâm'ın koruyucusu, Müslümanların destekçisi/yardımcısı, milletin, dünyanın ve dinin yardımına koşan **Ebu'l-muzaffer**⁶⁵ **Sultan Muhammed Bahâdır** (Allah mülkünü daim kılsın) devlet divanhanesindeki yücelik ve hükümdarlık tahtına, büyüklük ve mutluluk payitahtına/merkezine, tahta cülus etmek için teşrif ettiler. Asrın ender bulunanı, hüner ve marifette maharet sahibi, güzel resimler yapmakta şöret sahibi, döneminde eşi benzeri olmayan saygıdeğer **Mevlânâ Yûsuf-ı Nakkâş**⁶⁶, özellikle resim yapma sanatında ve nakkaşlık mesleğinde öyle bir dereceye sahipti ki onun (insanı) büyüleyip heyecanlandıran kaleminden çıkan nakışlarından/resimlerinden bir tanesini Çin surethanesine/resim atölyesine götürseler:

⁶³ فَلَکٌ بِهِ قَمَرُ الْخَلَافَةِ طَالِعٌ وَ بَعْدَئِهِ نَجْمُ الْأَيَّالَةِ سَاطِعٌ. karşı.

⁶⁴ Arapça olan Süreyyâ adı; Türkçede Ülker, Farsçada daha çok Pervîn diye geçmektedir. İlm-i nücûma göre Süreyyâ, içinde yer alan yıldızlar öküz (boğa) şeklini yansıttığından Sevr adıyla anılan burcun sırt/hörgüç kısmında iki sıra halinde dizilmiş altı veya yedi yıldızdan meydana gelen açık bir kümedir. Diğer bir görüşe göre Süreyyâ, Hamel burcunun kuyruğunda sıralanmış olup üzüm salkımı veya gerdanlık gibi görünmektedir. Câhiliye döneminde Araplar tarafından kutlu sayılan yıldızlardan biridir. Yahudilerce de kutsal kabul edilen bu yıldız kümesi, ayrıca "yedi kız kardeş" veya "peren" adıyla da anılmaktadır. Yedi yıldızdan meydana gelmesi sebebiyle "benâtü'n-na'ş" adlı yıldız kümesiyle karıştırılmıştır. Yunan mitolojisine göre bu yıldızlar Atlas ve Pleione'un yedi kızı olup sonradan yıldız halini almıştır. Altısı tanrılarla evlenen bu kızlardan sadece Merope bir ölümlü ile evlendiği için utancından parlaklığını kaybetmiş ve bu yüzden bazen görünmez olmuştur (bak. Uzun 2010).

⁶⁵ "Galip gelenlerin babası" anlamına gelen bu kelime, Sultan Muhammed Bahâdır'ın lakabıdır.

⁶⁶ Meşhur nakkaş Bihzâd'ın öğrencisi.

Mısra:

صورت شود خراب و به دیوار در رود

Resim harap olur ve duvara girip kaybolur.⁶⁷

(Çin surethanesinin/resim atölyesinin duvarında bulunan resimler, gönderilen o resim karşısında duymuş oldukları utançtan hem harap olup resimlikten çıkarlar hem de yerin dibine girip duvarda yok olurlardı.)

Eğer onun hünermendlik/hünerlilik gül bahçesinden bir gül nakşını/resmini alıp gülistana getirirler:

Mısra:

گل باز غنچه گردد و در خار در رود

(Gülistanda bulunan) çiçek(ler) tekrar tomurcuklanır, diken(in)de yok olur.

Kadı Câdek'in insanı şaşırtıp hayrete düşüren çok çirkin, garip ve ilginç bir resmini yapmıştı. Bu resim şu şekildeydi: **Kadı Câdek**'in sakalının aşırı yoğunluğu, yaşlı bir ağac(ın dalları) gibiydi. Boyu, o aşırı yoğun sakalının altında duran bir hâşiye⁶⁸/saçak gibi görünüyordu. Başı ve yüzü, yün çuval üzerine üşüşüp konmuş bir keneyi andırıyordu.

Ferd:

چون دم عکه ای بود آن ریش در نظر

بیبت نصاب راست شد اکنون که ریش پر

O sakal, görünürde kuzgunun kuyruğu gibiydi. (Ancak) şimdi sakalı daha gürleşip sıklaştıkça (bu durum) tam olarak doğrulandı/doğruluğu netleşti.

Onun bıyık ve sakalının aşırı yoğunluğu karşısında denizkestanesi bile daha hoş ve narindi, görünüşte ise ondan daha kısa ve benekliydik. O zayıf beden, tıpkı dürülmüş fitil(e benzeyen karışık ve birbirine girmiş sakalın) arkasında, teke postundaki/postuna sarılmış zayıf ölü gibi görülmekteydi. İşte **Mevlânâ Yûsuf-ı Nakkâş**, **Ebu'l-Muzaffer Sultan Muhammed Bahâdir**'in yüce meclisine ve ulu mahfiline yapmış olduğu bu çirkin, ilginç ve enteresan resmi gönderdi. O suret/resim, Hazret-i sultanın (Allah onun mülkünü/devletini daim kılsın.) güzel kokulu/kutlu gönlünün ferahlamasına sebep ve nurlu zamirinin/yüreğinin neşelenmesine/açılmasına vesile oldu.

Ferd:

یک شکرخنده که از لعل شکر خند کند

چار بازار جهان پر شکر و قند کند

Şeker gibi tatlı la'l dudağından oluşan tek bir hoş ve güzel gülüş, dünyanın dört bir tarafını şekerle doldurup tatlı yapar/tatlandırır.

Zamanın sultanları ve yüce mertebeli hakanlarının çoğunluğu, fıtraten bu çeşit resimlere karşı çok fazla ilgi duyuyor ve teveccüh gösteriyordu. Meşhurdur ki, Allah'ın çeşitli bela ve

⁶⁷ Şair burada, resmin resimlikten çıkacağını ve duvarda mahvolup yok olacağını dile getiriyor.

⁶⁸ Sözlükte "doldurmak; gereğinden fazla söz söylemek veya yazmak" anlamlarına gelen **haşv** masterından türetilen **hâşiye** "söz ve yazıdaki fazlalıklar, bir şeyin kenarı, bir eserin ve yazının bulunduğu sayfanın kenarlarındaki boşluk (marj)" anlamına gelmektedir. Terim olarak ise "sayfa boşluklarına ilâve edilen açıklayıcı ve tamamlayıcı bilgileri içeren not" anlamındadır. Genellikle muhtasar olarak oluşturulup yazılan meşhur bir metnin şerhi üzerine yapılmış olan hâşiyeler, hem şerhte hem de metindeki bazı kelime ve terkiplerle ya da metinde geçen özel isim, âyet, hadis, şiir gibi hususlarla ilgili olarak yapılan kısa açıklamalar mahiyetindedir. Ancak bu açıklamalar bazen metinden uzun olabilmektedir. Şerh ise eserin bütününe dair daha geniş izahları ihtiva eden kitaplar için kullanılmaktadır. Bilhassa VIII/XIV. asırdan sonra şerh mahiyetindeki müstakil eserlere de hâşiye denilmiş ve kelime bu anlamda teknik bir terim haline gelmiştir. Bu tip eserlere hâşiye adı verilmesinin sebebi, şerh edilen eserin yüksek değeri karşısında ona yapılan eklerin sadece boşlukları doldurma kabilinden önemsiz ilâveler olduğu şeklindeki düşüncedir (bak. Topuzoğlu 1997).

musibetlerden koruduğu **Horâsân** vilayetinde Allah tarafından günahları bağışlanan **Sultan Hüseyin Mîrzâ** (Allah onun kabrini nurlandırın) zamanında bir kişi vardı. O, Gevherşâd Bigüm medresesi⁶⁹ tahtının üzerinde zencefil satıyordu. Onun öyle bir sakalı vardı ki ne zaman bir rüzgâr esip onun sakalını kaldırsa/hareket ettirse **Kadı Câdek**'in sakalı gibi sakalı olanların binlercesi kendini onun karşısında yok ederdi. Eğer **Kadı Câdek**, o kişinin sakalının büyüklüğünü ve heybetini görse hem utancından hem de şaşkınlığından parmağını ısırır, kendi sakalını da hemen kapatarak gizlemeye çalışırdı. Şu rubai, onun sakalı hakkında söylenmiştir:

ریشی که از او پاک دُیر بتوان کرد
کون پوش خر و جُل شتر بتوان کرد
از صد يك آن توان جوالی کردن
کانرا به هزار گوز پر نتوان کرد

O öyle bir sakal ki, ondan temiz bir kıç yapılabilir. Eşeğin kıcının örtüsü ve devenin çulu/palanı yapılabilir. Yüzde bir ihtimalle ondan bir çuval yapılabilir. Onu binlerce yelle/osurukla dolduramaz.

Sultan Hüseyin Mîrzâ, her yıl, nevrzda büyük emirlerinden birine gidip onun sakalını satın alması için emrederdi. Ancak satıcı, sultanın emirine vermiş olduğu bu emri, o an gayb (âlemi) meleğinden işitirdi.

Ferd:

اینجا فروش ریش که این جمع پرزراوند
جای دگر میر که به گوزی نمی خرنند

Sakal satışının yapıldığı bu yerde, sakal satıcılarının hepsi altın değerindedir, ancak onu başka yere götürme çünkü onu bir gaza/osuruğa satın almazlar.

Daha sonra sultan, nakkaşlara: “O zencefil satıcısının sakalını, tıpkı tavus kuşunun kuyruğu gibi hem çeşitli renklerle boyayıp renklendirin hem de farklı nakışlarla süsleyin.” diye emrederdi. Oysa o adamcağız, sakalını, kendi sevdasının tuzağına öyle bir çevirmişti ki sakalını satın almaya gelenleri, bizzat o kendi tuzağına çekip düşürerek avlardı. Nahif ve zarif tabiatlı şairler, onun sakalı hakkında daha önce hiç söylenmemiş, görülüp duyulmamış söyleyiş ve ifadeler dile getirmişler, hatta temiz ve berrak fikirleriyle ince ve güzel anlamlar bulabilmek için çok gayret gösterip uğraşmışlardır. Zencefil satıcısı, nahif ve zarif tabiatlı şairlerin söylediği o beyitleri, bir taraftan yüksek sesle okurken diğer taraftan da kendi bıyık ve sakalını dağıtıyordu. Onun çok güzel sesi olan ve harika şarkı söyleyen bir oğlu vardı. Kendi sakalı için söylenen bu beyitleri, ona öğretip ezberletmişti. Onu kendi karşısında ayakta durdurdu ve ona; bu beyitleri hoş/güzel sesi ve gönül çeken ezgisiyle okumasını söyledi. Orada olup da zencefil satıcısının oğlunun okuduğu beyitleri dinleyenler, hem çocuğun okuyuşunun hem de musikinin oluşturmuş olduğu duygu ve etkiyle kendilerinden geçip vaveyla kopardılar. İçerisinde buldukları haletiruhiye ile hemen onun sattığı malları satın aldılar ve büyük bir telaş içerisinde onları alıp götürdüler. O beyitlerden biri şu şekildedir:

Beyit:

از آن به کندن ریشت بود دلبری ما
که هست ریش تو دام کلاغ گیری ما

Senin o (saç) sakalından yolmak bizim aşkıımızdı/dilberimizdi. Senin sakalın bizim kuzgun yakalama tuzağıımızdır.

⁶⁹ Şâhruh Mîrzâ'nun eşi ve Uluğ Bik'in annesi olan Gevherşâd Bigüm'ün Herât'ta yaptırdığı medrese. Meşhed'deki caminin mimarı olan Kıvâmüddin Şîrâzî'nin başkanlığında; 1417 yılında başlayan inşaat 1434'te tamamlanmıştır. İki minareli olan medreseden bugüne iki şerefeli bir minare ile bitişğinde yer alan türbe kalmıştır (bak. Uslu 1996).

O adamcağız, aslında مَنْ طَالَ شَعْرُهُ قَصَرَ شُغْرُهُ⁷⁰ sözünün hükmü gereği çok aptal ve ahmaktı.

Uzun Sakalı ve İri Cüssesiyle Meşhur Hâce İsmâ'îl-i Hisârî

Hâce İsmâ'îl-i Hisârî, bu dünyada sakalının uzunluğu ve heybetiyle dikkat çeken en meşhur kimselerdendir. Onunla ilgili şunlar nakledilmiştir:

Hâce İsmâ'îl-i Hisârî, bir gün oturmuş bir kitabı okuyup inceliyordu. Birden gözüne; kitapta kayıtlı olan “uzun boylu ve uzun sakallı olan kimsenin akli olmaz” hükmü ve değerlendirmesi ilişti. O an, zihnini hem bu düşünceden hem de verilen yargıdan arındırmak için sakalını tutup sıvazlamaya, tefekkür gömleğine bürünüp düşünmeye başladı ve kendi kendine: “Ben bu hükmü ispat için bu davaya baş koyarsam işte o zaman ben, tam akılsızlığın kemalindeyim. İşte şu an uygun olan şey, ileri sürülen bu hükmün çürütülüp yok edilmesidir. Bu da mümkündür. Verilen bu hükmü ve onun geçerliliğini, bizzat sakalımı keserek yok edip geçersiz kılacağım.” dedi.

Hasılıkelam, sakalını kesmeye karar verdi. Ancak onun uzun, çok yoğun ve kılları karışık birbirine giren sakalı, rahatlıkla kesilip temizlenmeye uygun değildi. Diğer taraftan dile getirilen ve hüviyeti açıkça belli olan hükmün ortadan kaldırılması için de acil bir yol bulması gerekiyordu. Bundan dolayı sakalındaki bu karışıklığın giderilmesi için ilk önce sakalını kısaltmayı uygun gördü. Sakalını kısaltmak için her ne kadar aceleci davranırsa da maalesef bir makas bulamadı. Bunun üzerine kendi sakalından bir tutam tuttu ve onun fazlalığını yanan bir mumun alevinin üzerine getirdi. Bu davranışı sergilemekle kendini, bu dünyada akılsızlıkta alem/akılsızlığın timsali yaptı. Mum alevinin üzerindeki sakalının uçları yanmaya başlayıp elini yakınca hemen sakalını tuttuğu elini mumun alevinin üzerinden çekti. Elini çeker çekmez sakalının tamamı yandı. O esnada, divit ve kalem orada hazır bulunuyordu. Kalem eline alıp divite batırdı ve o kitabın ilgili sayfasının kenarına haşiyeye olarak: “Biz, bizzat (bunun doğruluğunu) tecrübe ettik ve denedik. Şüphesiz bu söz/hüküm gerçek ve doğrudur. Hatta bu hükmün doğruluğunda hiçbir şüphe ve tereddüt de yoktur.” diye yazdı.

Asıl Konuya Dönüş ve Bihzâd-ı Nakkâş'ın Çizdiği Emîr Baba Mahmûd'un Resmi

Hasılıkelam, her ne kadar kişiyi kötü gösterip imajını bozan o resim ve hoş ve güzel olmayan şekil/görünüş, **Kadı Câdek**'in bizzat kendisini iğrenç ve çok kötü gösterse de bütün âlemin sığınağı olan Hazret-i padişahın nurlu gönlünün mutlu olması ve ferahlamasına sebep olmuştur. Saltanat bahçesinin gülfidanının taze goncasının açılışı, askerler ve halkın gönül goncalarının açılıp neşeli ve huzurlu olmasına vesile iken o (gonca) açıldı/sultan güldü ve o resim basiret ehli/âlimler tarafından çok beğenildi ve takdir gördü. Zaten, bundan dolayı hem halkın tamamının gönül huzuru, rahatlığı ve mutluluğunu hem de mahlukâtın tümünün hatırının sevinç ve refahı ile esenliğini sağlayan zamanın sultanları ve yüce dereceli hakanları, kendi tabiatlarını/gönüllerini hoşnut kılıp mutlu etmek, hatırlarını güzelleştirip rahatlatmak için de sürekli büyüleyici resimler çizen ressamı ile daha önce görülmemiş çok güzel nakışlar yapan nakkaşların tamamını, yüce başkentlerinde/saraylarında bulundurur, onları himaye edip kollar, çalışmalarını gerçekleştirmeleri için uygun ortam hazırlayıp destekler ve çeşitli iltifatlarda bulunur, hatta onların durumlarıyla yakından ilgilenirlerdi. Bu (insana) neşe veren taife ve iyi huylu/temiz yaradılışlı fırka/topluluk, dünya halkının tamamının huzurunun sebebi ve sevincinin gereğidir. Onlar, اِدْحَالُ السُّرُورِ فِي قَلْبِ الْمُؤْمِنِ يُوَارِى عِبَادَةَ النَّعْلَيْنِ⁷¹ hükmünce insanoğlunun en iyi/temiz ve hayırlı grubundandırlar. Bunun için Tanrı tarafından yarlıganmış ve ibadetleri kabul edilmiş sultan (Tanrı merkadini nurlandırır), bu sanatın hünermendlerinden ve bu mesleğin daha önce görülmemiş

⁷⁰ Saçını uzatan kişinin şuuru/hissi, kısa olur. Bu söz, Türkçede “saçı uzun akli kısa” şeklinde kullanılmaktadır.

⁷¹ Müminin kalbini sevindirmek, insan ve cin taifesinin tüm ibadetlerine denktir.

çok güzel nakışlar/resimler yapanlarından **Üstâd Bihzâd-ı Nakkâş**⁷² (öl. 942/1535-36 [?])'ı ki yedi iklimin ressamı/nakkaşları onun (sanatının) karşısında teslim olup başlarını eğmişler; hatta onların tamamı tartışmasız olarak güvendikleri ve yetkin gördükleri resimlerini ona teslim etmişlerdir. Sahip olduğu bu hüviyetten dolayı ona "Mânî-i Sâni'/İkinci Mânî"⁷³ lakabını uygun görüp verdiler. Bu yüce mertebeli sultanın ne zaman bir gam veya elem hatrını/zihnini etkilese ya da bir toz yumağı, onun nurlu gönül aynasını kaplasa **Bihzâd**, hemen insanı cezbeden bir resim çizer veya kişiyi etkileyen bir heykel yapar ve onu sultana gösterirdi. Sultan, bu resim ve heykeli görür görmez gönül aynası, küduret jenginden/pasından ve hatır/zihin sahifesi de külfet nakışlarından hemen temizlenir ve böylece parlardı. Her türlü sanatta maharet sahibi olan saygıdeğer üstad, her zaman/sürekli muhtelif resimleri ve çeşitli nakışları yanına alır ve beraberinde götürürdü. Gerekliği zaman o resim ve nakışları hemen kullanırdı. O daha çok âlemin koruyucusu dergâhının büyük şan sahibi emirlerinden ve yüce mertebeli ulu şahsiyetlerinden olan **Emîr Baba Mahmûd**'un resmini, çeşitli şekillerde resmedip çizerdi. **Emîr Baba Mahmûd**, bu resimlerde, görülmemiş mükemmellikte bir imaja ve insanı hayrette bırakan bir mükemmeliyete sahipti. Nitekim bu kıt'a, sanki onun bu hüviyetine uygun gelecek bir şekilde söylenmiştir:

Kıt'a:

همه شحمی و لحم ای میر اعظم
خوش آن کاو چون تو میری بر گزیند

اگر اسپ تو هرگز جو نیابد
ز ضعف و لاغری کی رنج بیند

تو هر گاهی که بر وی می نشینی
دو صد من گوشت بر وی می نشیند

Ey büyük/yüce Emir! Sen tamamen bir yağ ve et (yığıcı) gibisin. (Senden önce acaba) senin gibi seçkin, hoş ve neşeli bir emir yaşamış mıdır?

Eğer senin atın asla/hiç arpa bulamazsa zayıflık ve arıklıktan dolayı kim eziyet çekip zarar görür.

Sen ne zaman ki ona binmek istesen işte o an; iki yüz man et, ona yüklenmiş olur.

Bununla birlikte **Emîr Baba Mahmûd**, bu semizliğine ve iriliğine rağmen son derece çevik/kıvrak ve hareketli/hızlı idi. Ancak maneviyatının derecesindeki yükseklik ve mükemmelliğinden kendine, dünya halkının gönlünde tıpkı ruh/can gibi bir yer edindi. Dostluğundaki samimilik, tavır ve davranışlarındaki güzellik ve (anlattığı) hikâyelerindeki

⁷² Dönemi yazarlarından Haydar Mîrzâ ve Dost Muhammed onun Mîrek Nakkâş adıyla tanınan Emîr Rûhullah'ın, XVI. asır Osmanlı münevvisi Gelibolulu Mustafa Âli de Tebrizli Pîr Seyyid Ahmed'in öğrencisi olduğunu zikretmiştir. Bâbürlü Hükümdarı Cihângîr, Halîl Mîrzâ adlı bir nakkaşın üslûbunu geliştirmiş olduğunu ileri sürerken, meşhur tarihçi Hândmîr ise Bâbürlüler'in kurucusu Bâbür ve tarihçi Mîrzâ Muhammed Haydar; onun ününün artışı, kendisini himaye ve teşvik eden yakın dostu Alî Şîr Nevâyî'ye borçlu olduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca, Timurlu Hükümdarı Hüseyin-i Baykara'nın himayesi de bu olağanüstü yetenekli sanatçının her türlü imkânı elde ederek ün sahibi olmasına ve eser vermesine zemin hazırlamıştır. Ondan bahseden bütün kaynaklar onu, devrinin en büyük nakkaşı olarak zikretmişler; onun gerçekçiliğini, fırça kullanmadaki ustalığını, zarafet ve inceliğini övmüşlerdir. İslâm dünyasında uyandırdığı ilgi ve üstün yeteneği, adının efsaneleşmesini ve yüzyıllar boyunca Mânî ile birlikte anılmasını sağlamıştır. Hatta en faal döneminin Herât'ta Hüseyin-i Baykara (1468-1506) zamanı olduğu anlaşılan Bihzâd, "Mânî-i sanî" olarak da ifade edilmiştir. Haydar Mîrzâ, Bihzâd'ın öğrencileri arasında portre sanatçısı olduğunu belirttiği Kâsım Alî-i Maksûd ile Molla Yûsuf'u zikretmiştir. Mustafa Âli ise Horasanlı Şeyhzâde ile Âgâ Mîrek'i, İskender Münşî de Muzaffer Alî'yi yetiştirdiğinden söz etmişlerdir (bak. Çağman 1992).

⁷³ Meşhur bir Çinli nakkaştır. Zerdüş diniyle Hristiyanlığı birleştirerek yeni bir din oluşturmuş, çizdiği resimleri mucize diye gösterip peygamberlik iddiasında bulunmuş, Sâsâniyân'dan Behrâm-ı Şâpûr döneminde İran'da derisi yüzülerek M 274 yılında öldürülmüştür. Resim mecmuasına Erteng, Erjeng, Engelyûn ve Niğâr isimleri verilmektedir. Ancak Mânî'nin resim atölyesine Erjeng dendiği de rivayet edilmektedir. Mânihizm mezhebini kuran Mânî'nin başka bir kişi olduğunu ifade edenler de vardır (Onay 1992: 282).

renklilik, sultanın meclisini, cennet bahçesini kışkandıracak derecede süslerdi. Böylece o kutlu sultanın gönlüne sevgi tohumlarını ekerdi.

Onunla ilgili anlatılan şirin/güzel hikâyelerden biri şu şekildedir:

Sultanın Eşheb Adlı Eşsiz ve Sevgili Atının Ölüm Haberi

Dinin koruyucusu olan o sultanın Eşheb adında, tâzî-nejâd/soylu bir Arap atı vardı:

Ferd

تا شاه روح بر فرس جسم شد سوار

چون آن فرس ندیده در این سبز مرغزار

Sultan o ata binene kadar o at gibi (bir at), bu çimenlikte görülmedi.

Felekte gidişindeki hızı öyle bir hüviyetteydi ki, *سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى* ayeti gereğince⁷⁴ Yaradan'ın şehsüvar misafiri (Hz. Peygamber), eğer Mirac gecesinde ona binseydi, onun dokuz kat mînâ/mine renkli gökyüzündeki gezintisi ve *قَابَ قَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنَى* ayetinin⁷⁵ cilvegâhı/zuhur yeri, filozof ve hekimlerin hayali karşısında imkânsızdı.

Nazm

اگر مرد بر پشت اوها زدی

نخستین قدم بر ثریا زدی

سوار از خرام وی آگه نگشت

چو عمری که در شادمانی گذشت

بسان دو گوشش دو پیکان که دید

دو پیکان به یک تیر پران که دید

Eğer bir kişi o atın terkisine vurursa Süreyya'ya ilk adımı sen atarsın.

Ömrü gibi sevinçle geçen kişi gibi (onun) sürücüsü, onun hıramından/gidişinden haberdar değildi.

Onun iki kulağı gibi iki peykân/temren kim görmüştür. Hatta iki oku tek yayla atan kim olmuştur/kim görülmüştür.

Eşheb, hızlı yürüyüşlü/gidişli ve şimşek fitratlı idi. Ona binen kişi, her ne zaman bir yere/tarafa ok atacak olsa, attığı okun önünden de o atı koşursa, şüphesiz o at hedeften geçtikten uzun bir süre sonra o ok, ancak hedefe ulaşırdı.

Nazm

بگریخته آذر از سم [او]

آویخته صرصر از دم او

هر گاه که در عرق شدی عرق

باران بودی و در میان برق

هر سنگ که از سمش بجستی

مینای سپهر را شکستی

Ateş, atının toynağından kaçır. Sarsar/kasırga, onun kuyruğundan asılır.

Tere gark olduğu/çok terlediği zaman, şimşekler arasında yağmura tutulursun.

Onun toynağından sıçrayan her taş, feleğin minesini kırar.

⁷⁴ İsrâ suresi, ayet 1'den nakis iktibas. Meali: "Gecenin bir bölümünde, bazı delillerimizi kendine göstermek için kulu Muhammed'i Mescid-i Haram'dan, çevresini bereketli kıldığımız Mescid-i Aksa'ya götüren Allah yücelerden yücedir."

⁷⁵ Necm suresi, ayet 9'dan nakis iktibas. Meali: "Öyle ki, iki yay mesafesi kadar hatta daha fazla yaklaştı."

Tesadüfen o çok güzel ve alımlı endama sahip olan ve cömert ve çekici tavırlar sergileyen at, tıpkı güzellerin ahu gözleri gibi güçsüz ve hasta, dilberlerin beli gibi zayıf ve ince oldu. Atlar öldüğünde, her zaman imrahor/seysis: “Şu şu at öldü.” diye haber getirirdi. Sultan, Eşheb’in hasta olduğunu işitip öğrenince çok üzüldü. Bulduğu bu üzüntü içerisinde: “Her kim Eşheb’in öldüğü haberini bana getirirse onu ortadan ikiye ayırırım.” dedi. Tıpkı büyüklerin söylediği gibi “Gönlü incittiğini/yaktığını bildiğin bir haberi, sen bırak bir başkası söylesin.”

Ferd

بلیلا مژده بهار بیار
خبر دی به بوم باز گزار
Ey bülbül! Baharın (geliş) müjdesini getir. Kışın haberini baykuşa bırak.

Tesadüfen, hemen o gün sultanın atı Eşheb öldü ve diğer dünyanın çayırılığına temayül etti. İmrahor, **Emîr Baba Mahmûd**’un huzuruna geldi ve ona: “Eşheb atın öldüğünden sizin haberiniz olsun. Kendine can verene/kendini Yaradan’a, canını verdi. Eğer ben vuku bulan bu korkunç durumu (sultana) arz edersem/söylersem şüphesiz benim canım, Eşheb’in arkasından alınacak ve yokluk çölüne doğru gidecektir. Sizden başka hiçbir kimse bu korkunç durumu sultana söyleyemez. Bundan dolayı bu durumun sultana arz edilmesini size havale ediyorum.” dedi.

Emîr Baba Mahmûd, sultanın huzuruna geldi ve kendi yerine oturdu. Sultan, ona: “Benim atım **Eşheb**’in durumu hakkında haberin var mı?” diye sordu. Sultanın bu sorusu üzerine **Emîr Baba Mahmûd**, hemen oturduğu yerden ayağa kalktı, sultanın huzuruna varıp diz çöktü ve sultana: “Ey şahım! Daima devlet ve yüceliğimizin atı, eyer altında temkinli ve ikballi/uğurlu, sonsuz baht ve devletimizin pâyı/ayağı selamet ve saadet üzengisinde olsun. Tesadüfen at ahırının eşliğinden geçerken **Eşheb**’i gördüm. Alışılmamış bir tavır ve görülmemiş bir davranışa sahipti. Asla saman ve arpa yemiyor, su da içmiyordu. Hatta sürekli uyuyor, hiç hareket etmiyor, nefes alıp vermiyordu. Sultan, **Emîr Baba Mahmûd**’un bu sözleri üzerine güldü ve ona: “Ey bedbaht! Sen ne söylüyorsun? Desene benim atım **Eşheb** ölmüştür. Emîr, sultana gerekli saygıyı ve hürmeti gösterdikten sonra: “Ey sultanım! Siz, tehdit edip korkutarak bu korkunç haberin duyulup yayılmasına engel oldunuz. Allah’a şükürler olsun ki bu durumu bizzat siz haber verdiniz, böylece bu zor durumdan herkesi kurtardınız.” dedi. Sultan, **Emîr Baba Mahmûd**’un sergilediği hem temkinli ve tedbirli tavır hem de zarif ve ince davranış karşısında büyük bir memnuniyet duydu ve çok güldü. Daha sonra sultanın emri üzerine o atı kefenlediler, kabre götürüp gömdüler. Ayrıca o at için taziye yemeği verdiler.

Söylenen Söz ve Muhalin İspatı: Kıvılcım Yiyen Kuş

O atın güzelliği, şuur/duygusu ve akıllılığı hususunda anlatılan birçok meşhur hikâye vardır. İleri gelenlerin söylediği doğru ve gerçek birçok söz de bulunmaktadır. Bu sözler, her ne kadar doğru ve gerçek olsa da eğer muhal/imkânsız görünüyorsa bunları duyup dinleyen kişiler, doğaları gereği bu anlatılanları zor kabul ederler. Bundan dolayı bu tarz sözleri söylememek daha evladır. Özellikle sultan ve hakanların huzurunda bu hikâye güneşten daha bariz ve dünden daha açık ortadadır⁷⁶ ki dünyayı gezmiş bir kişi, **Magrib**⁷⁷ diyarında bu hikâyeyi anlatmıştır:

Beyit

یکی مرغ دیدم که اخگر خورد
چو عنقای مغرب که اختر خورد

Yıldız yiyen Magrib Ankası gibi kor/kıvılcım yiyen bir kuş gördüm.

⁷⁶ Kırş. اظهر من الشمس وابين من الامس

⁷⁷ İki bölüme ayrılan Magrib diyarının yarısı doğuda, diğer yarısı da batıda yer almakta ve Rum denizi kıyılarında yer almaktadır. Doğusu; Berka, Ifrikiyye, Tâhert, Tanca, Sûs, Ezile ve buralara yakın olan yerlerdir. Batısı ise Endülüüs’ten oluşmaktadır. Doğu tarafı, Berka ve İskenderiye arasından Mısır’a sınırdır (bak. İstahri 2020: 40-51).

Söylenen bu sözü uygun ve mantıklı bulmayan sultan, yüzünü buruşturup suratını astı. Bunun üzerine bu sözü söyleyen kişi, söylemiş olduğu sözden dolayı utandı. Artık o kutlu kuşu bulup yakalamaktan başka hiçbir çare kalmadığını düşündü. Bunun için çöl ve kırlara gitti ve oralarda gezip o kuşu araştırıp soruşturdu. Aramaya başladıktan bir yıl sonra o ilginç kuşu, bulup yakaladı. Onu padişahın huzuruna getirerek iddiasının gerçekliğini kanıtladı. Padişah, gülmeye başladı ve ardından ona: “Ey derviş! Biz senin sözünü kabul edip uygun gördük ve seni doğru söyleyenlerden saydık. Ancak akıllı kişi, söylemiş olduğu bir sözü doğrulamak için niçin bir yıl zahmet çeker.” dedi.

Yeniden Asıl Konuya Dönüş

Hasılıkelam üstadın sanatı ve derecesi günden güne anbean ilerleyip gelişti. Onun çizdiği her bir resim, gayb perdesinin altından/arkasından onun fetih ve yetkinlik suretini yansıtır gösteriyordu.

Bihzâd ve Emîr Alî Şîr Nevâyî’ye Sunduğu Resim

Meşhurdur ki **Bihzâd**, bir gün **Emîr-i Kebîr/Ulu Emîr Alî Şîr Nevâyî** (Allah ruhunu kutsasın)’nin Firdevs-âyîn/Cennet tertipli/görünümlü ve sipihr-tezyîn/felek dereceli/görkemli meclisine yapmış olduğu bir resmi getirdi. O resim şu şekildeydi; çeşitli ağaçlarla donatılmış süslü bir bahçe, o ağaçların dallarında toplanıp konmuş bukalemun görünüşlü/rengârenk hoş ve güzel kuşlar, her tarafında su akan arklar, üzerinde çekici ve hoş görünümlü ve bakır pası renkli yeni açılmış güzel çiçeklerin bulunduğu gül fidanları. Emîr Alî Şîr, bir asaya dayanmış şekilde ayakta durmuş, önüne de saçılmak/dağıtılmak için altın dolu tabaklar konulmuştu).

Bihzâd’ın getirdiği bu güzel ve hoş resme bakıp onu dikkatlice inceleyen **Emîr Alî Şîr**’in gönül bahçesi, rengârenk açılmış sevinç ve mutluluk çiçekleriyle hatır/zihin havuzlarının etrafı ise huzur ve esenlik ağaçlarıyla donanıp bezendi. Şevk ve zevk dallarındaki onun fitrat bülbülünden: “Çok güzel! Çok güzel!” nevası yükseldi.

Beit:

نقاش بودی خانه منقش کردی

ای وقت تو خوش که وقت ما خوش کردی

Sen (usta) nakkaş olarak, benim evimi (çok güzel bir şekilde) süsledin. Bizim vaktimizi hoş kıldığın için senin de vaktin hoş/güzel olsun.

Akabinde mecliste bulunanlara yönelerek onlara: “Ey dostlarım! Övülüp yüceltmeye uygun ve gerekli olan bu resmi nasıl yorumlayıp değerlendirirsiniz?” diye sordu. **Emîr Alî Şîr**’in hocası ve **Horâsân** ehlinin meşhurlarından **Mevlânâ Fasîhuddîn** (öl. 913/1513)⁷⁸: “Ey efendimiz! Ben, o açılmış güzel ve hoş çiçekleri gördüğümde elimi uzatarak o çiçeklerden bir tanesini koparıp sarığıma takmayı istedim.” dedi. **Emîr Alî Şîr**’in musahibi ve yakın dostu **Sâhib-dârâ**⁷⁹ da: “Ben

⁷⁸ Mevlânâ Nizâmüddîn-i Herevî’nin ahfadından olan Fasîhuddîn, hem aklî hem de naklî ilimlere vakıftı. Özellikle matematik alanında döneminin önde gelenlerindendi. Dönemin büyük âlimleri Emîr Alî Şîr de ondan ders almıştır. Onu Molla olarak nitelendirip ona gerekli tazim ve hürmeti göstermiştir. Medrese-i İhlâsiye, Medrese-i Gıyâsiye ve Bedia Medreseleri’nde hocalık yapmıştır. 917/1511 yılında çeşitli sebeplerden dolayı yolculuğu çıkmış ve Herât’tan Belh tarafına gitmiştir. Orada birkaç yıl kalmış ve damadı Emîr Sadreddîn ile sohbet yapmıştır (Develi 2018: 201-202; Nevâyî 2001: I/165-166, II/484-485).

⁷⁹ *Bedâyi’u’l-vekâyî*’nin yazarı Zeynüddîn Mahmûd-ı Vâsîfî’nin anne tarafından yakın akrabası olan Mevlânâ Sâhib-dârâ, Emîr-i Kebîr Alî Şîr’in yakın dost ve musahiplerindendi. Hatta Emîr Alî Şîr’in diğer dost ve yardımcılarından daha çok ona yakın ve imtiyaz sahibi olduğu için, sürekli onun lütuflarının gölgesindeydi. Nitekim Nevâyî, Sâhib-dârâ için “Manga ol kim enîs ü sâhibdur / Tün (ü) kün hem-dem ü musâhibdur (: Kim bana dost ve arkadaşı olursa o benim için gece ve gündüz yâr ve sohbet arkadaşı olur.)” beytini söylemiştir. Nevâyî’nin tertip ettiği meclislerin müdâvimlerinden olup yetenekli kişileri Nevâyî ile tanıştırmak için bu meclislere getirirdi. Nitekim Vâsîfî’yi daha 16 yaşında iken bu meclislerden birine getirmiş ve Nevâyî ile

de tıpkı **Mevlânâ Fasîhuddîn** gibi düşünüyorum, ancak elimi bu açılmış hoş ve güzel çiçeklere doğru uzattığımda ağaçtaki rengârenk kuşların uçup kaçmalarından endişe ettim.” dedi. **Horâsân** ehlinin önde geleni, zarafet sahiplerinin ileri geleni, **Emîr Alî Şîr** ile devamlı iddialaşip tartışan, şakalaşan **Mevlânâ Burhân** ise: “**Emîr Alî Şîr**’in itiraz edip yüz çevirmemesi ve yüzünü ekşitip kaşlarını çatmaması için hem elime ve dilime sahip olmam hem de ağzımı açıp konuşmamam gerektiğini düşündüm.” dedi. **Horâsân** ehlinin zariflerinden olup **Emîr Alî Şîr** tarafından hem “latife-tırâş” diye lakaplandırılan hem de devamlı hoşluk ve güzellikle karşılanan **Mevlânâ Muhammed-i Bedahşî**⁸⁰ ise: “Ey **Mevlânâ Burhân**! Eğer edepsizlik ve küstahlık olmasaydı, **Emîr Alî Şîr**’in elindeki o asayı alıp senin başına vururdum.” dedi. **Emîr Alî Şîr**, söylenen bütün bu sözlerin akabinde: “Ey dostlarım! Çok güzel sözler söylediniz. Beğenilen mana incileri deldiniz. Eğer **Mevlânâ Burhân** bu uygunsuz ve nahoş sözleri söylemeseydi, o saç tabaklarındaki altınları siz dostlarımın başından saçacaktım.” dedi.

Emîr Alî Şîr, dostlarıyla yaptığı bu sohbetten sonra **Üstad Bihzâd**’a eyerli ve üzengili bir at ile uygun elbiseler; mecliste hazır olarak bulunan her kişiye de çeşitli değerli elbiseler verdi.

Beyit:

دریغ و درد از این مردمان که خاک شدند
به تیغ مرگ، جگر ریش و سینه چاک شدند

Vah vah! Eyvahlar olsun! Bu kadar insan ölüp toprak oldular. Ölüm kılıcıyla ciğerleri yaralı, sineleri ise paramparça oldu.

Sonuç

Tercümesi verilen bu metinler, hem Türkistân’da tertip edilen meclisleri yansıtmaları hem de Türkistân’daki sosyal ve kültürel hayata dair bazı bilgileri ihtiva edip yansıtmaları bakımından önemlidir. Yukarıda tercümesi verilen bölümlerden şu sonuçlar çıkarılmaktadır:

Oluşturulan meclislere dönemin önde gelen âlim, şâir ve fazılları katılmaktadır. Belli bir amaçla yazılan şiirler, sultana ya doğrudan takdim edilmekte ya da bir aracı vesilesiyle sunulmaktadır. Kendisine sunulan şiirde herhangi bir eksiklik ya da kusur tespit eden sultan, o şiirin dönemin tanınmış şairlerinden birine gösterilmesini istemekte ve gösterilen kişinin kontrolünden geçip eksiklik ve hataları giderilen şiir, tekrar sultana sunulmaktadır. Sultan kendisine sunulan bu şiirlerin şairine ya çeşitli lütuflarda bulunmakta ya da ona bir mansıp vermektedir. Şiirleri vezin, kafiye, dil, üslup ve anlam yönünden değerlendirebilecek birikime ve yetkinliğe sahip olan sultan, dönemin önde gelen şairleriyle şiir üzerine sohbet edip konuşmakta, onlara şiir ve şairle ilgili çeşitli sorular sormakta ve onların cevaplarını merakla dinlemektedir. Bazen başta sultan olmak üzere dönemin önde gelen kişileri, bazı şairlerin belli şiirlerine dönem şairleri tarafından nazireler yazılmasını istemektedir. Hatta o yöre dışındaki şairler tarafından o

tanıştırmıştır. Özellikle tarih düşürme sanatında başarılı ve meşhur olan Mevlânâ Sâhib-dârâ, Alî Şîr’in ölümü üzerine terki-bend nazım şekliyle bir mersiye kaleme almıştır. Bu mersiyede yer alan beyitlerin birinci mısraı ebced hesabına göre Alî Şîr’in doğumuna, ikinci mısraı ise ölümüne tarih olarak tanzim edilmiştir. Ayrıca Muhammed Şeybânî Han’ın 912/1507 yılının Zilhicce/Nisan ayının sonunda, Karşî ve Nesef de denilen Nahşeb şehrinden yola çıkıp 14 gün sonra Dârü’s-saltana olarak da anılan Herât’a gelmesi üzerine terki-bend şeklinde bir övgü şiiri yazmıştır. Bu şiir, zahirî anlamıyla devlete dua, batınî anlamıyla ise Dârü’s-saltanat Herât’a doğru sefere/yola çıkma ve ulaşma tarihini ihtiva etmektedir. Birinci mısraların tamamı, ebced hesabına göre Herât’a doğru sefere çıkma tarihini, son mısraların bütünü de sultanın Herât’ı fethine işaret etmektedir (bak. Kartal 2021).

⁸⁰ Kunduz’a bağlı İşkemîş kentinden olan Muhammed-i Bedahşî, Alî Şîr Nevâyî’ye göre önce Semerkand’da eğitim görmüş, sonra Herât’a gelmiştir. İlk başlarda doğru ve düzgün dost ve arkadaş edinemediği için çok zor günler geçirmiş, ancak sonradan toparlanarak hayatını düzene koymuştur. Hatta Nevâyî, onun davranışlarının padişaha karşı da dilenciye karşı de uygun ve yerinde olduğunu söyleyerek onu övmüştür. Muammâ ile ilgili bir risale kaleme almış ve çeşitli şiirler söylemiştir. Bâbü, her ne kadar onun Bedahşan kentiyle bir ilgisi olmasa da Bedahşî mahlasını kullandığını da söylemektedir. Aynı zamanda Nevâyî’nin yakın dostu ve nedimlerinden. Sultan Hüseyin-i Baykara’nın saltanatı sona erdikten sonra Muhammed Şeybânî Han’ın şiir meclislerinde de yer aldığı tahmin edilmektedir (Rejepova 2019: 75).

yöreye gönderilen şiirlere de yöre şairlerince çeşitli cevaplar yazılmaktadır. Eğer yazılan bu şiirlerde bir eleştiri görülürse şiirin şairi çeşitli şekillerde cezalandırılmaktadır. Ayrıca sultan ve devlet erkânı, şiirin yanında çizilen resimlere de büyük ilgi duymakta ve teveccüh göstermektedir. Nitekim dönemin önde gelen nakkaşları tarafından çizilen resimler de dönemin sultanı veya ileri gelenlerine ya doğrudan ya da dolaylı olarak sunulmaktadır. Sunulan bu resimlerden sultanların son derece memnun oldukları dile getirilmektedir. Hatta sultanın üzüntülü olduğu demlerde de nakkaşlar, sultanın üzüntüsünü gidermek için çeşitli resimler çizmekte ve bunları sultana takdim etmektedirler. Ayrıca sultanların kendi gönüllerini hoşnut kılıp mutlu etmek, hatırlarını güzelleştirip rahatlatmak için insanı sürekli büyüleyip etkileyen resimler çizen ressamı ile daha önce görülmemiş çok güzel nakışlar yapan nakkaşların tamamını, saraylarında bulundurdukları; onları himaye edip kolladıkları; çalışmalarını gerçekleştirmeleri için uygun ortam hazırlayıp destekledikleri ve çeşitli iltifatlarda bulunup onların durumlarıyla yakından ilgilendikleri görülmektedir. Bu sanatkarlar, dünya halkının tamamının huzurunun sebebi ve sevincinin gereği olarak düşünölmekteydiler.

Sultanların isteği üzerine oluşturulmuş olan meclislerde, daha önce hüküm süren hükümdarlarla ilgili çeşitli hikâyeler anlatılmaktadır. Sultanlar, herhangi bir sıkıntıyla karşılaşan kişileri huzuruna kabul edip onları sükûnetle dinlemekte, onların problem ve sıkıntılarını, aldığı tedbirler ve uyguladığı hayranlık verici yöntemlerle çözüme ulaştırarak tamamen gidermektedirler. Sultanın gerek huzuruna çıkarken gerekse huzurundan ayrılırken ona gerekli saygı ve hürmet gösterilmekte, baş eğilip el göğüs üzerine konularak selam verilmektedir. Bununla birlikte sultanların Hoten atlasından yapılan ve gece üzerine oturup hem kitap okudukları hem de etraflıca düşündükleri bir gird-bâlişi/küçük yuvarlak yer minderleri olduğu görölmektedir.

Vergi defterleri, isim isim yazılarak tomar/uzun ve sarılı belge şeklinde tutulmakta ve nestalik yazıyla yazılmaktadır. Matemin nişanı olarak başa mavi bir sarık sarılmakta, üzerine de mavi bir elbise giyilmektedir. Dalından koparılan güller, sarığın kıvrımına takılmaktadır. La'l gibi kıymetli taşlar, bir parça deriye sarılıp pazıya bağlanmaktadır. Altın sikkeler, para kesesine ya da âftâbeye/ibriğe konulmaktadır. Eğer içi altın sikke dolu bu keseler, birine emanet olarak verilecekse ağzı kapatılıp mumla mühürlenmektedir. Sakal ve bıyık makasla kısaltılıp düzeltilmektedir. Yolculuk sırasında yemek için mola verildiğinde, rastlanan kişiler yemeğe davet edilmekte, yol azığı onlarla paylaşılmaktadır. Okunan bir kitabın sayfasının kenarına, orada bahsedilen bir husus ya da verilen bir hüküm ile ilgili olarak kitabı okuyan kişi tarafından çeşitli haşiyeler yazılmaktadır. Kişiler, kendileri öldükten sonra çocuklarının zor bir duruma düştüklerinde ya da başlarına kötü bir olay geldiğinde, bunları kullanarak başlarına gelen o kötü durumdan kurtulmaları için değerli eşya ve para biriktirmektedirler. Sultanın huzuruna çıkan emirler, kendilerine tahsis edilen yere oturmaktadırlar. Sultanın çeşitli meziyetlere sahip soylu atı ölünce kefenlenerek defnedilmekte ve onun için taziye yemeği verilmektedir.

Sultanlar ya da dönemin önde gelen kişileri tarafından âlim, sanatkar ve şairlere önem verilip saygı gösterilmekte, onlara çeşitli izzet ikram ve ihsanlarda bulunulmaktadır. Yaptığı çalışmalar, çizdiği resimler, söylediği şiirler ya da kendisine sorulan sorulara verdiği cevaplar beğenilip takdir edilen şair ve sanatkarlara çeşitli ödöller de verilmektedir. Verilen bu ödöllerin; tenge, hani, kepek dinarı, uygun giyim kuşam, dizginli ve üzengili at olduğu görölmektedir.

Devam edecek...

Kaynakça

- ALGAR, Hamid - Ali ALPARSLAN (1998), "Hüseyin Baykara" mad., *TDV İA*, c. 18, s. 530-532.
- AMÎD, Hasan (1362), *Ferheng-i Amîd*, Tehrân.
- ATALAY, Mehmet (2000), *Kâtibi-yi Nişâbü'rî Sînâme ve Dilrubây Mesnevileri [İnceleme-Metin]*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yay.
- ATEŞ, Ahmed (1968), *İstanbul Kütüphanelerinde Farsça Manzum Eserler I*, İstanbul.
- BÂBÜR (2006), *Baburnâme (Vekayi) Gazi Zahîreddin Muhammed Babur*, Doğu Türkçesinden çeviren: Reşit Rahmeti Arat, Önsöz ve Tarihi Özet: Y. Hikmet Baydur, İstanbul: Kabcacı.
- ÇAĞMAN, Filiz (1992), "Bihzâd" mad., *DİA*, c. 6, s. 147-149.
- ÇETİN, Osman (1998), "Horasan" mad., *TDV İA*, c. 18, s. 234-241.
- DEHHUDÂ, Ali Ekber (1373), *Lugat-nâme*, (14 cilt), Tehrân: Muessese-i İntişârât-i Çâp-i Dânişgâh-i Tehrân.
- DEVELİ, Muzaffer (2018), *Târîh-i Ravzatu's-safâ'ya Göre Hüseyin Baykara Dönemi*, Yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi.
- DURMUŞ, İsmail (2003), "Mecnûn" mad., *DİA*, c. 28, s. 277-278.
- DURMUŞ, İsmail (2003a), "Leylâ ve Mecnûn" mad., *DİA*, c. 27, s. 159-160.
- ENVERÎ, Hasan (1382), *Ferheng-i Bozurg-i Sohen*, 8 c., Çâp-i devvom, Tehrân.
- ERASLAN, Saniye (2019), "Türkistanlı Bir Şair: Vâsîfî ve Türkçe Şiirleri", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, XXIII, 758-774.
- EROĞLU, Muhammed (1991), "Aşr-ı şerîf" mad., *DİA*, c. 4, s. 24.
- ESİN, Emel (1991), "Amuderya" mad., *DİA*, c. 3, s. 98-99.
- GÖLPINARLI, Abdülbâkî (1979), *Oniki imâm (a.s)*, İstanbul: Der Yayınevi.
- HARMAN, Ömer Faruk (2013), "Yûsuf" mad., *DİA*, c. 44, s. 1-5.
- HAYYÂMPÛR, Doktor A. (1372), *Ferheng-i Suhanverân*, 2 c., Tehrân: Çâphâne-i Fecr-i İslâm.
- İSTAHİRİ (2020), *Ülkelerin Yolları [Değerlendirme-Metin]*, hzr. Murat Ağarı, 2. baskı, İstanbul: ayışığıkitapları.
- KANAR, Mehmet (2016), *Büyük Türkçe-Farsça Sözlük*, İstanbul: Say Yay.
- KAPAR, Mehmet Ali (1994), "Ebû Leheb" mad., *DİA*, c. 10, s. 178-79.
- KARTAL, Ahmet (2003), *Hakîkate Düşen Gölge: Türk-Fars Edebî İlişkileri*, 2. baskı, İstanbul: Doğukütüphanesi.
- KARTAL, Ahmet (2019), "Baykara Meclisi'nden Yansımalar -Edebî Meclisler 3-", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, sy. 23, s. 610-668.
- KARTAL, Ahmet (2021), "Baykara Meclisi'nden Yansımalar-Alî Şîr Nevâî Etrafında Gelişen Olaylar-İlmî ve Edebî Meclisler 6-", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, sy. 26, s. 335-389.
- KARTAL, Ahmet (2021a), "Baykara Meclisinden Yansımalar: -Edebî Meclisler, Vâsîfî Etrafında Gelişen Olaylar 7-", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, sy. 27, s. 403-453.
- KÂTİB ÇELEBİ (2013), *Cihan-nüma*, 2 c., ed. Said Öztürk, İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi Medeniyet Araştırmaları Merkezi.
- KURNAZ, Cemal (1995), "Ferhad" mad., *DİA*, c. 12, s. 383.
- KURTULUŞ, Rıza (1995), "Emîr Hüsrev-i Dihlevî" mad., *DİA*, c. 11, s. 135-137.
- KÜÇÜKAŞÇI, Mustafa Sabri (1999), "Irak" mad., *DİA*, c. 19, s. 85-87.
- MU'İN, Muhammed (1371), *Ferheng-i Fârsî*, Şeş cild, Çâp-i heştum, Tehrân: Çâphâne-i Sipîhr.
- NARŞAHÎ, Ebû Bekr Muhammed b. Ca'fer en-Narşahî (2013), *Târîh-i Buhârâ*, Arapçadan tercüme: Ebû Nasr Ahmed b. Muhammed el-Kubavî, Farsçadan tercüme ve notlar: Erkan Göksu, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.

- NEVÂYÎ, Alî Şîr Nevâyî (2001), *Mecâlisü'n-nefâyis I (Giriş ve Metin), II (Çeviri ve Notlar)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- ONAY, Ahmet Talat (1992), *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*, hzr. Cemal Kurnaz, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- ÖZ, Mustafa (2020), "Mûsâ el-Kâzım" mad., *DİA*, c. 31, s. 219-221.
- ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi (2004), "Merv" mad., *DİA*, c. 29, s. 221-223.
- ÖZTÜRK, Zehra (2013), "Züleyha" mad., *DİA*, c. 44, s. 552-553.
- REJEPOVA, Arazgül (2019), *Timurlarda Kültürel Hayat ve Sultan Hüseyin Baykara Dönemi*, Yüksek lisans tezi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi.
- SEZİKLİ, H. Ahmet (1991), "Amr b. Ma'dikerib" mad., *DİA*, c. 3, s. 88.
- STEİNGASS, F. (1975), *Persian-English Dictionary*, Beirut: Librairie du Liban.
- ŞÜKÛN, Ziya (1984), *Farsça-Türkçe Lûgat, Gencîne-i Güftâr Ferheng-i Ziyâ*, (3 cilt), İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- TAŞAĞIL, Ahmet (1998), "Hoten" mad., *DİA*, c. 18, s. 251-253.
- TOPUZOĞLU, Tevfik Rüştü (1997), "Hâşiye" mad., *DİA*, c. 16, s. 419-422.
- TÖKEL, Dursun Ali (2000), *Divan Şiirinde Mitolojik Unsurlar*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- UNAT, Yavuz (2012), "Uluğ Bey" mad., *DİA*, c. 42, s. 127-129.
- USLU, Recep (1996), "Gevher Şad" mad., *DİA*, c. 14, s. 42-43.
- UZUN, Mustafa İsmet (2010), "Süreyyâ" mad., *DİA*, c. 38, s. 162-164.
- VANLIOĞLU, Mehmet (2002), "Kâtibî, Şemseddin" mad., *DİA*, c. 25, s. 42.
- VANLIOĞLU, Mehmet – Mehmet Atalay (1994), *Edebiyat Lügati*, Atatürk Üni. Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları: Erzurum.
- VÂSİFÎ, Zeynüddîn Mahmûd-ı Vâsîfî (1349), *Bedâyi'u'l-vekâyi'*, (nşr. A. Boldirev), Cild-i evvel, Çâp-i divvom, Çâphâne-i zer.
- VÂSİFÎ, Zeynüddîn Mahmûd-ı Vâsîfî (1350), *Bedâyi'u'l-vekâyi'*, (nşr. A. Boldirev), Cild-i divvom, Çâp-i divvom, Çâphâne-i zer.
- YAĞLI, Ali Rıza (2014), *Timurlu Devleti'nde Vezîrlere ve Vezirlik Kurumu*, Doktora tezi, Ankara Üniversitesi.
- YİĞİT, İsmail (2012), "Ümeyye b. Abdüşems" mad., *DİA*, c. 42, s. 302-303.
- Yüce Kur'an ve Açıklamalı-Yorumlu Meâli* (2016), hzr. Abdulkadir Şener-M. Cemal Sofuoğlu-Mustafa Yıldırım, İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları: İzmir.

<https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir>